

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ВЕТЕРИНАРНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ ТРУПА ТВАРИНИ НА МІСЦІ ПОДІЇ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

PROBLEMS OF USING SPECIAL VETERINARY KNOWLEDGE DURING THE EXAMINATION OF AN ANIMAL CORPSE AT THE PLACE OF THE CRIME AND WAYS TO SOLVE THEM

Яценко І.В., д.вет.н., професор,
провідний науковий співробітник лабораторії фізичних,
хімічних, біологічних та ветеринарних досліджень

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М.С. Бокаріуса»

Визначення причини смерті тварин – одне із питань, яке ставиться на вирішення судовому експертові у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи. Повноцінне проведення слідчих дій, у т. ч. огляд місця події, де було скоєне правопорушення, часто неможливе без залучення до цієї процедури фахівців різного профілю, у т. ч. фахівця у галузі ветеринарної медицини. Важливе значення для слідчих дій та подальшого судово-ветеринарного дослідження трупа тварини в секційній залі спеціалізованої експертної установи, а також доказовості кримінального правопорушення має правильно обрана методика та дотримання певного алгоритму дій саме під час безпосереднього дослідження трупа на місці події.

Метою роботи було окреслити основні положення застосування спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події за участю фахівця у галузі ветеринарної медицини.

У роботі окреслено проблеми використання спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події та запропоновані шляхи їх вирішення. Показано, що найчастіше фахівець у галузі ветеринарної медицини залучається до огляду місця події під час розслідування правоохоронними органами правопорушень щодо жорстокого поводження з тваринами; незаконного полювання; незаконного зайняття рибним, звірним добувним промислом; порушення ветеринарних правил; порушення вимог щодо охорони диких тварин; порушення порядку обігу об'єктів тваринного світу, правил утримання диких тварин, порушення правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог; порушення правил тримання собак і котів тощо.

Визначено, що місцем події є територія, у межах якої відбулася подія правопорушення із однією чи кількома тваринами, з приводу якої проводиться слідча дія, зокрема огляд. Стверджується, що огляд трупа тварини є складовою частиною слідчих дій і складовою протоколу огляду місця події. Огляд трупа тварини на місці події здійснюється уповноваженою особою, яка проводить слідство за обов'язкової участі фахівця у галузі ветеринарної медицини.

Обґрунтовано завдання фахівця у галузі ветеринарної медицини під час огляду трупа тварини на місці події, подано алгоритм огляду трупа тварини. Стверджується, що після огляду труп тварини направляють у секційну залу спеціалізованої експертної установи для проведення судово-ветеринарної експертизи з метою об'єктивного встановлення причини смерті.

Аргументовано, що у зв'язку з тим, що у Кримінальному процесуальному кодексі України відсутня норма, що регламентує огляд трупа тварини, треба внести доповнення у зазначений кодекс у вигляді нової статті 2381 «Огляд трупа тварини».

Ключові слова: місце події, огляд, лікар ветеринарної медицини, фахівець у галузі ветеринарної медицини, труп тварини.

Determining the cause of death of animals is one of the questions that is put to the decision of the forensic expert in the procedural document on the appointment of a forensic veterinary examination. A full-fledged investigation, including an inspection of the scene where the crime was committed, is often impossible without the involvement of specialists of various profiles in this procedure, including a specialist in the field of veterinary medicine. Correctly chosen methodology and compliance with a certain algorithm of actions during the direct examination of the corpse at the crime place of the incident are of great importance for investigative actions and further forensic veterinary examination of the animal corpse in the section hall of a specialized expert institution, as well as for the proof of a criminal offense.

The purpose of the work was to outline the main provisions of the application of special veterinary knowledge during the examination of an animal corpse at the crime place with the participation of a specialist in the field of veterinary medicine.

The work outlines the problems of using special veterinary knowledge during the examination of an animal corpse at the place of the crime and proposed ways to solve them. It is shown that most often a specialist in the field of veterinary medicine is involved in the inspection of the crime scene during the investigation by law enforcement agencies of offenses related to animal cruelty; illegal hunting; illegal employment in fish and animal extraction; veterinary rules violation; violation of requirements for the protection of wild animals; violation of the order of circulation of objects of the animal world, rules for keeping wild animals violation and violation of rules regarding animal quarantine and other veterinary and sanitary requirements; violation of rules for keeping dogs and cats, etc.

It has been determined that the crime place is the territory within which an offense involving one or more animals took place, which has investigated, in particular, an inspection. It has claimed that the examination of the animal's corpse is an integral part of the investigative actions and a component of the inspection protocol of the scene of the incident. An authorized person who conducts the investigation with the mandatory participation of a specialist in the field of veterinary medicine.

The task of a specialist in the field of veterinary medicine during the examination of an animal corpse at the crime place of the incident has substantiated, and an algorithm for the examination of an animal corpse presented. It has affirmed that after the inspection, the animal's corpse is sent to the dissection hall of a specialized expert institution for a forensic veterinary examination in order to establish the cause of death objectively.

It is argued that due to the fact that the Criminal Procedural Code of Ukraine does not have a rule regulating the examination of an animal corpse, we propose to make an addition to the said code in the form of a new article 2381 «Inspection of an animal corpse».

Key words: the crime place, examination, doctor of veterinary medicine, specialist in the field of veterinary medicine, animal corpse.

Постановка наукової проблеми. Визначення причини смерті тварин – одне із питань, яке ставиться на вирішення судовому експертові у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи, як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду справ, пов'язаних із жорстоким поводженням з тваринами [1–2], порушення ветеринарних правил та правил щодо карантину тварин, порушення правил тримання

собак і котів, порушення природоохоронного законодавства щодо тваринного світу, отже, становлять найбільшу частку в структурі експертних досліджень.

Повноцінне проведення слідчих дій, у т. ч. огляд місця події, де було скоєне правопорушення, часто неможливе без залучення до цієї процедури фахівців різного профілю, у т. ч. фахівця у галузі ветеринарної медицини [3–5]. Своєчасність та правильність проведення огляду

й аналіз його результатів є запорукою швидкого розкриття правопорушення, а визначення причини смерті тварин, особливо насильницького характеру, може бути вирішене виключно за допомогою судово-ветеринарної експертизи, як надійного засобу доказування [6–8].

Саме фахівець у галузі ветеринарної медицини під час дослідження трупа тварини вирішує питання щодо характеру тілесних ушкоджень, спричинених тварині, їх локалізації, давності й механізму утворення, прижиттєвості чи посмертності виникнення, встановлює ступінь тяжкості заподіяних ушкоджень, а також з'ясовує, чи є ці ушкодження смертельними та чи є на трупі тварини характерні ознаки, за якими можна встановити характер та особливості зброї чи інших знарядь, якими заподіяні смертельні ушкодження [9].

Важливе значення для слідчих дій та подальшого судово-ветеринарного дослідження трупа тварини в секційній залі спеціалізованої експертної установи, а також доказовості кримінального правопорушення має правильно обрана методика та дотримання певного алгоритму дій саме під час безпосереднього дослідження трупа на місці події, адже несвочасне та неякісне проведення огляду місця події та трупа тварини, виявленого на місці події, може призвести до зміни обстановки, безповоротної втрати важливих і необхідних доказів, які відновити дуже важко або й неможливо [10].

Правильний підхід до процедури огляду місця події часто дозволяє виявити та зафіксувати у постраждалої тварини заподіяні їй травми [11], з'ясувати давність настання смерті тварини за станом паренхіми печінки [12], процесом посмертних змін білка скелетних м'язів [13], складом мікроорганізмів трупа [14], динамікою температури в окремих ділянках тіла у ранньому посмертному періоді [15], послідовністю посмертного автолізу у сітківці [16] тощо, а також виявити та зібрати речові докази [17], що забезпечить доказовість кримінального правопорушення.

Незважаючи на це, в судово-ветеринарній експертизі донині не розроблені чіткі й об'єктивні методики огляду трупа тварини на місці події за участю фахівця у галузі ветеринарної медицини, котрі б дозволили об'єктивно оцінити причину смерті тварини; не сформульовані концептуальні завданнями фахівця у галузі ветеринарної медицини під час огляду трупа на місці події, не розроблені інформативні та експресні методи встановлення давності настання смерті тварини та їх застосування на місці виявлення трупа, а також відсутні методичні рекомендації з цього питання, що призводить до довільних, а часто й помилкових тлумачень судовими експертами окремих посмертних явищ. Все вказане потребує їх розроблення, систематизації, обґрунтування і впровадження в слідчу та експертну практику.

Таким чином, розроблена методика огляду трупа тварини на місці події здатна позитивно вплинути на ефективність проведення і результативність судово-ветеринарної експертизи, надання обґрунтованого й об'єктивного висновку експерта у категоричній формі щодо причини смерті тварини, а тому має наукову новизну, так і практичну цінність.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідження питання огляду місця події, як слідчої дії за різних обставин правопорушення проводилось багатьма вітчизняними вченими. Так, дослідженню вимог до тактичних прийомів огляду місця події, а також деякі аспекти нормативно-правового регулювання використання спеціальних знань з'ясували В. Ю. Шепітько, М. Л. Цимбал [18]. Питанню організації й тактики слідчого огляду та огляду місця події в сучасних умовах розвитку науки і техніки приділили належну увагу В. В. Копча [19] і Р. Л. Степанюк, С. П. Лапта [20], В. І. Пиріг [21], С. М. Лозова, О. В. Кокорін, А. О. Лозовий [22]. Напряму удосконалення проведення огляду місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громад-

ського порядку окреслив О. А. Антонюк [23]. Тактичні засади огляду місця події та огляду трупа людини розробили А. О. Антошук, Ю. В. Терещенко [24]. Особливості проведення огляду місця події сформулювали: І. І. Колесник [25, с. 108–139] – під час дорожньо-транспортної події; М. Я. Гуцуляк, Н. А. Сьоміна [26] – під час розслідування розкрадання у сфері будівництва; В. К. Барвенко [27] – під час розслідування екологічних злочинів; В. М. Шурашкевич [28] під час розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики; Ю. Я. Олійник [29] – під час розслідування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства; О. М. Мусієнко [30] – під час розслідування шахрайства; О. В. Серафимов [31] – під час розслідування вбивства, а О. Юхно [32] – під час розслідування зґвалтування; Литвин А. А. [33] – під час розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів.

Обґрунтовано необхідності залучення фахівця у галузі ветеринарної медицини до проведення огляду тварини чи її трупа значну увагу приділила Т. І. Синоверська [34, с. 156–169]. Вчена аргументувала, що, формуючи криміналістичну методику розслідування жорстокого поводження з тваринами, слід керуватися фундаментальними напрацюваннями криміналістів, а також використовувати праці з інших галузей знань, зокрема, судово-ветеринарної медицини, судової психіатрії, судової ентомології.

Вчена стверджує, що під час огляду тварини чи її трупа фахівець у галузі ветеринарної медицини встановлює вид, породу тварини, її орієнтовний вік, індивідуальні ознаки тварини; визначає характер і ступінь тяжкості ушкодження, які було завдано тварині, механізм їх утворення, можливі застосовувані знаряддя за характером і формою ушкоджень. Під час проведення слідчих (розшукових) дій він може давати поради слідчому, у яких місцях варто здійснювати пошук окремих об'єктів тваринного походження, а також відрізнити ці об'єкти від подібних об'єктів іншого походження.

На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень про жорстоке поводження з тваринами Т. І. Синоверська з'ясувала, що в процесі розслідування призначали та проводили такі види експертизи: судово-ветеринарну експертизу (81,5%), судово-психіатричну (26,4%), судово-біологічну (37,5%), трасологічну (18,7%), імунологічну (крові, виділень, кісток тощо) (23,5%), судово-медичну (14,2%), експертизу холодної зброї (19,1%), судово-балістичну експертизу (16,9%).

Не зважаючи на значний спектр наукових робіт щодо огляду місця події під час розслідування різних правопорушень, проблеми організації огляду трупа тварини на місці події вченими приділено замало уваги. Не сформульовані основні положення методики та не повністю розкрито завдання фахівця у галузі ветеринарної медицини під час цієї процесуальної дії, а також не розроблено алгоритм огляду трупа тварини на місці його виявлення.

Зважаючи на вище викладене підняте питання є актуальним як з теоретичної, так і практичної точок зору, як в юриспруденції взагалі, так і в судово-ветеринарній експертизі зокрема.

Мета роботи – окреслити основні положення застосування спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події за участю фахівця у галузі ветеринарної медицини.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження став системний підхід, зумовлений специфікою теми роботи і пов'язаний із використанням загальнонаукових і спеціально наукових методів, серед яких:

- *аналіз, синтез, аналогія* – для визначення сутності категоріального апарату огляду трупа тварини на місці події;
- *формально-логічний метод*, завдяки якому впорядковано алгоритм використання спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події;

- *логіко-граматичний метод* дозволив з'ясувати етимологічний зміст огляду трупа тварини на місці події, а також тлумачення та зіставлення окремих категорій і правових норм, що сприяло з'ясуванню прогалин та інших недоліків у чинному законодавстві України, наданню пропозицій щодо його вдосконалення;

- *системно-структурний метод* – для систематизації та структурування завдань ветеринарного фахівця під час огляду місця виявлення трупа тварини, алгоритм огляду трупа тварини на місці події, алгоритм дослідження окремих ділянок тіла трупа тварини;

- *соціологічний метод* застосовано для з'ясування наявних у досліджуваній сфері проблем шляхом опитувань суддів, слідчих, дізнавачів, зоозахисників та адвокатів за розробленими анкетами;

- *статистичний метод* – для оброблення результатів анкет опитування респондентів;

- *метод моделювання* використовувався під час прогнозування, розроблення проблеми огляду трупа тварини на місці події;

- *порівняльно-правовий метод* – для аналізу та порівняння норм, що регламентують огляд трупа.

Емпіричну базу дослідження становлять: аналіз матеріалів кримінальних проваджень щодо жорстокого поводження з тваринами, незаконного полювання протягом 2010–2021 років.

Викладення основного матеріалу дослідження. Місцем події скоєння правопорушення є територія, у межах якої відбулася ця подія із однією чи кількома тваринами, з приводу якої здійснюється слідча дія, зокрема огляд. Місцем події може бути територія, квартира, ділянка місцевості, траса, дорога, населений пункт, будь-які приміщення тощо. Зазначимо, що у разі переміщення трупа тварини на певну відстань від місця події, наприклад, з метою приховування злочину, говорять про місце його виявлення, яке не відповідає положенню знаходження трупа тварини слідам злочину, наприклад, слідам крові, ранам чи іншим тілесним ушкодженням на тілі за відсутності джерела їх утворення, тобто трупа, у конкретній місцевості; невідповідність локалізації трупних плям на трупі, положенню, в якому виявлено цей труп, забруднення шерсті трупа об'єктами, не властивими місцю його виявлення. Отже, місце виявлення трупа тварини не завжди може відповідати місцю пригоди (події).

Юридичною підставою для проведення огляду місця події у разі виявлення на ньому трупа тварини має бути кримінально-процесуальне законодавство, положення якого у цій частині нині не розроблені, а фактичною підставою – фактичні дані, що можуть містити ознаки правопорушення щодо трупів тварин та необхідність їх дослідження на місці події чи на місці виявлення.

Основними принципами огляду місця події є своєчасність проведення та повнота за обсягом. Стверджуємо, що фахівець у галузі ветеринарної медицини повинен бути залучений до огляду місця події під час розслідування правоохоронними органами правопорушень щодо жорстокого поводження з тваринами; незаконного полювання; порушення ветеринарних правил; порушення вимог щодо охорони диких тварин; порушення порядку обігу об'єктів тваринного світу; правил утримання диких тварин, порушення правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог; порушення правил тримання собак і котів тощо. При цьому фахівець у галузі ветеринарної медицини повинен володіти певними знаннями з судової ветеринарної медицини.

Зазначимо, що огляд трупа тварини на місці події організовується та здійснюється уповноваженою особою, яка проводить досудове розслідування (слідчим, дізнавачем, прокурором). Вони несуть персональну відповідальність за своєчасність, повноту, якість огляду та оформлення

документів, котрі фіксують сліди, виявлені на місці події, з'ясовують характер події, яка відбулась, намічають первинну версію досудового розслідування та планують невідкладні оперативні заходи. Ця слідча дія проводиться у будь-який час доби та за будь-якої погоди. Крім того, огляд місця події та трупа тварини на місці його виявлення повинен здійснюватися у присутності двох понять, проте участі в огляді трупа тварини безпосередньо вони не беруть.

Під час огляду місця події, слідчий може виявити такі об'єкти: труп тварини чи його частини, деякі об'єкти тваринного походження (кров, волосся, пір'я, кістки, блювотні маси, кал тощо), можливі предмети й знаряддя ушкодження тощо. Огляд трупа тварини на місці події є складовою слідчою дією, а її результати є частиною протоколу огляду місця події.

Згідно із ст. 237 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [35], слідчий чи прокурор з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів (ч. 1). Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних ветеринарних знань, слідчий чи прокурор для участі в огляді може запросити фахівців, у т. ч. у галузі ветеринарної медицини (ч. 3 ст. 237 КК).

У разі виявлення трупа тварини на місці події, огляд цього місця та самого трупа необхідно провести негайно. Стверджуємо, що тактика огляду визначається конкретною обставиною, проте під час цієї процесуальної дії необхідно дбати про збереження речових доказів та слідів події, що відбулася. Огляд місця виявлення трупа тварини необхідно проводити, дотримуючись встановлених правил. Так, співробітники поліції, котрі першими перебувають на місці події, мають організувати його охорону. Якщо ознаки життя тварини відсутні, то огляд трупа та місця події проводять за будь-яких умов, невідкладно і в повному обсязі, що сприяє максимальному отриманню важливої інформації про правопорушення. Зволікання з оглядом може призвести до зміни первісної обстановки, повного або часткового знищення різних слідів, переміщення або зникнення речових доказів, формування помилкових доказів винуватості (підкидання знарядь ушкодження тощо). Крім того, огляд трупа на місці події має бути планомірним, об'єктивним, ретельним і повним. При цьому застосовують технічні засоби і дотримуються криміналістичних правил поводження з речовими доказами. Тактика огляду трупа тварини на місці події залежить від конкретної обставин правопорушення.

Застосування спеціальних ветеринарних знань під час розслідування правопорушень щодо тварин може бути у вигляді консультації фахівця у галузі ветеринарної медицини, який під час огляду місця події виступає у якості особи, яка володіє спеціальними знаннями та навичками у сфері ветеринарної медицини і може надавати консультації особі, яка проводить досудове розслідування, а, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України, до матеріалів провадження можуть бути долучені письмові пояснення фахівця у галузі ветеринарної медицини, який брав участь у проведенні відповідної процесуальної дії [35]. Процесуальний статус фахівця під час огляду регламентований ст. 71 КПК.

Лікар ветеринарної медицини, який брав участь в огляді трупа тварини на місці події, не наділений правами й обов'язками судово-ветеринарного експерта, хоча може бути таким за посадою. Пояснення фахівця у галузі ветеринарної медицини на місці події мають лише консультативне значення й попередній характер, надаються уповноваженій особі, яка веде розслідування, в усній формі, а також вони не прирівнюються до висновку експерта.

Залучений уповноваженою особою, яка проводить досудове розслідування, до огляду трупа тварини на місці події, фахівець, у подальшому, може бути призначений судово-ветеринарним експертом за цим провадженням з подальшим детальним дослідженням виявленого трупа тварини у спеціалізованій експертній установі.

Аналізом протоколів огляду місця події за кримінальними провадженнями у межах яких призначалась судово-ветеринарна експертиза станом на грудень 2022 р. встановлено, що для огляду трупа тварин на місці події найчастіше залучалися такі фахівці: інспектори-криміналісти – 85%, лікарі ветеринарної медицини – 11%, судово-ветеринарні експерти – 4%. Така ситуація спричинена необізнаністю працівників органів досудового розслідування щодо можливості залучення у якості фахівця у галузі ветеринарної медицини осіб, які займаються або ветеринарною практикою, або ж працівників Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі – ННЦ ІСЕ), адже це єдина спеціалізована експертна установа в Україні, де проводяться судово-ветеринарні експертизи.

Анкетуванням слідчих і дізнавачів поліції, котрі проводили розслідування правопорушень щодо тварин, встановлено, що спеціальні ветеринарні знання станом на грудень 2022 р., використовувались у таких формах: надання консультацій та рекомендацій в усній формі без процесуального залучення цих фахівців та без оформлення консультацій (48%), залучення фахівця у галузі ветеринарної медицини до проведення слідчих дій, у т. ч. й огляду місця події (31%), призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи (100%).

Результати анкетування слідчих і дізнавачів поліції, котрі проводили досудове розслідування правопорушень щодо тварин станом на грудень 2022 р. показали, що вони призначали такі види судових експертиз: судово-ветеринарну (88%), судово-біологічну (42%), судово-психіатричну (27%), судово-медичну (5%), судово-імунологічну (25%), судову експертизу холодної зброї (21%).

Фахівця у галузі ветеринарної медицини залучають до участі в огляді місця події первинно, додатково, повторно, одноосібно, у складі комісії фахівців, як на стадії досудового розслідування, так і судового слідства. Уповноважена особа, яка залучила фахівця для огляду місця події, має забезпечити його прибуття, безперешкодний доступ до об'єкта дослідження, а також створити належні умови для проведення дослідження (забезпечення належним освітленням, надання технічної допомоги під час огляду тощо) у відповідності до ст. 6 Закону України «Про судову експертизу» [36] та абзацу 5 п. 1.13 «Інструкції про призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень» [37].

Труп тварини, виявлений на місці події, оглядають спочатку безпосередньо на місці події, а потім направляють у секційну спеціалізовану експертну установу, де проводять детальне дослідження за всіма правилами судово-ветеринарного дослідження трупа тварини, відповідно до розроблених автором цієї публікації «Правил судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» [38] та «Методики судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» [39].

На переконання автора цього дослідження, виходячи із досвіду власної судово-експертної практики, завданнями фахівця у галузі ветеринарної медицини під час огляду місця виявлення трупа тварини є:

- встановлення факту настання смерті тварини, її категорії (насильницька чи ненасильницька) і давності настання за зовнішніми ознаками;

- допомога особі, яка проводить розслідування, у послідовному, правильному і науково обґрунтованому проведенні огляду трупа тварини, а також фіксації результатів цього огляду у протоколі огляду місця події правопорушення;

- проведення зовнішнього огляду трупа з описанням: розпізнавальних даних; пози і членорозташування; зовнішніх трупних явищ, які є патогномонічними для визначення давності настання смерті; ділянок тіла; топографії, характеру та їх локалізації тілесних ушкоджень, слідів, схожих на кров чи інших нашарувань на трупі; ложе трупа;

- встановлення, де настала смерть – у тому місці, де виявлено труп, чи в іншому, звідки він був переміщений?

- встановлення характеру, особливостей ушкодження, які могли призвести до смерті тварини;

- з'ясування, чи відповідає місце виявлення трупа місцю події правопорушення та місцю настання смерті тварини за морфологічними ознаками, виявленими на трупі тварини;

- надання уповноваженій особі, яка проводить розслідування, консультативної допомоги під час виявлення, описання, вилучення, пакування об'єктів тваринного походження тощо;

- надання пояснень щодо виконаних ним дій протягом процедури огляду місця події чи місця виявлення трупа тварини;

- усне висловлювання попередньої думки про характер і давність утворення виявлених травм, щодо знарядь, якими могли бути заподіяні травми, а також щодо інших питань ветеринарного характеру, які виникають в уповноваженої особи, яка проводить розслідування, в процесі огляду трупа тварини;

- консультативна допомога особі, яка проводить розслідування, щодо формулювання питань, які необхідно поставити на вирішення судовому експерту у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи;

- консультування особи, яка проводить розслідування, з питань подальшого дослідження трупа та збору і фіксації інших речових доказів тваринного походження.

Особі, яка проводить розслідування, це дозволить:

- з'ясувати сутність події злочину;

- уточнити місце і час скоєння правопорушення, а також обставини смерті тварини;

- з'ясувати, скоєння злочину відбулось одноосібно чи групою осіб;

- встановити його мотив і мету;

- створити уявлення про знаряддя травми, спосіб скоєння злочину, наміри, фізичний і психічний стан учасників події злочину, механізм травми;

- намітити версії розслідування злочину, невідкладні оперативні заходи, що дозволить ефективно і швидко розкрити правопорушення.

Під час огляду місця події увага як уповноваженої особи, що проводить розслідування правопорушення, так і фахівця у галузі ветеринарної медицини, має бути акцентована на виявленні об'єктів правопорушення. Так, виходячи із аналізу протоколів огляду місця події, які були складовими матеріалів кримінальних проваджень, що надавались для проведення судово-ветеринарної експертизи у ННЦ ІСЕ, а також в Бюро судово-ветеринарних досліджень Державного біотехнологічного університету (м. Харків), станом на грудень 2022 р. були виявлені такі об'єкти: труп однієї тварини – 87%, трупи кількох тварин – 11%, фрагменти трупів тварин – 2%.

Аналізом видів місцевості, на якій було виявлено труп або трупи постраждалих тварин встановлено, що станом на грудень 2022 р. найбільша частка припадає на смітєві контейнери – 29%, дещо менша – на звалища (15%), узбіччя доріг (9%), парки (4%), прибудинкові території (16%), під'їзди житлових будинків чи поблизу них (4%), огорожені подвір'я (9%), у квартирах (6%), у приватних будинках (8%).

Під час аналізу матеріалів кримінальних проваджень щодо загибелі тварин було встановлено, що трупи постраждалих тварин під час їх виявлення знаходились

вільно у довкіллі, не поміщені у будь-які пакування – 61%, сміттєвих контейнерах – 29%, у поліетиленових пакетах – 4%, у паперових ящиках – 3%, будівельних мішках – 2%, побутових речах (відрах, каструлях, холодильниках) – 1% (станом на серпень 2022 р.).

Зазначимо, що для кваліфікованої та ефективної участі фахівця у галузі ветеринарної медицини в огляді трупа тварини на місці події, а також вирішення завдань, він має бути оснащений спеціальним спорядженням, зокрема, валізою, з необхідними приладами і медикаментами, перелік яких у судово-ветеринарній практиці запропонований нами вперше. Така валіза має містити халат, ковпак, рушник, фонендоскоп, зонд рановий прямий та вигнутий, термометр ртутний, термометр електронний, молоток неврологічний, краплі очні 1% атропіну сульфату, краплі очні 1% пілокарпіну гідрохлориду, шприц 1 см³, окуляри пластикові, маска-респиратор, рукавички текстуровані, лінійка масштабна криміналістична, скальпель черевастий, ножиці вигнуті гострокінцеві, ножиці прямі тупокінцеві, пінцет хірургічний, затискач Кохера прямий, ретрактор Ізраєля чотиризубчастий, ножиці реброві гільйотинні, лупа з підсвічуванням, ніж мозковий Вірхова, ніж черевастий, ніж резекційний, пила хірургічна листова, молоток хірургічний, гачок гострокінцевий, точило для інструментів, сокира анатомічна, долото хірургічне жолобувате, долото хірургічне пряме, рулетка (300 см), ультрафіолетова лампа портативна, електричний ліхтарик, металолукач, секундомір, витратні речі (бинт, вата), липка стрічка, маркери, сірники, лейкопластир, пробірки, колби, предметні і покривні скельця, флакони, шприці, алюмінієва валіза.

Розмітку площі, що прилягає до трупа (рис. 1–4) здійснює уповноважена особа, що веде розслідування. Фотозйомку під час огляду трупа тварини на місці події проводить та ж особа або фахівець-криміналіст, фіксуючи загальну обстановку місця події, позу та членорозташування трупа тварини, а також нестійкі сліди на тілі трупа, зокрема відбитки протекторів коліс транспорту, волокна одягу злочинця, шротинки, кулі, пижі, сліди крові, калових чи блювотних мас, а також інші сліди, що мають значення для встановлення місця та обстановки злочину, адже вони під час транспортування можуть зникнути чи змінитись [40]. Фотографування здійснюють з прикладанням масштабної лінійки. Паралельно з фотографуванням доцільно проводити відеозапис за допомогою приладів професійного класу, які можуть зафіксувати як великі та дрібні об'єкти [41]. Фахівець у галузі ветеринарної медицини під час фотографування надає особі, яка проводить розслідування, консультативну допомогу.

Для цілей фотофіксації під час огляду місця події чи місця виявлення трупа тварини застосовують такі чотири

її види: *орієнтуюча фотозйомка*, що фіксує в цілому всю територію місця події на фоні довкілля (рис. 1). За допомогою *оглядової зйомки* фіксують місце події в цілому крупним планом, проте без оточуючої місцевості (рис. 2). *Вузловою зйомкою* фіксують окремі ділянки місця події та великі предмети, у т. ч. труп тварини разом з оточуючими предметами (рис. 3). *Детальною зйомкою* фіксують окремі предмети, певні ушкодження в різних ділянках трупа тварини (рис. 4).

Формування окремих положень щодо описування трупа тварини на місці події, об'єктів тваринного походження, у т. ч. зовні схожих на кров тощо, за дорученням уповноваженої особи, що веде розслідування, може здійснювати фахівець у галузі ветеринарної медицини.

Процес огляду місця виявлення трупа тварини складається з трьох послідовних етапів: загального, детального і заключного. Початковим етапом огляду місця події є дослідження загальної обстановки і умов, у яких могла відбуватися подія, що розслідується, формування уявлення про характер події злочину за слідами боротьби, ушкоджень на трупі тварини, нашаруваннями на його шерсті тощо. Аргументуємо, що план огляду місця виявлення трупа тварини складають на основі загальної оцінки картини події. Він включає:

- розподіл обов'язків поміж учасниками огляду, забезпечення охорони та робочої сили, визначення меж території, що підлягає огляду, порядок пересування учасників, у тому числі й фахівця у галузі ветеринарної медицини, що допомагає здійснювати пошук речових доказів у межах своєї компетенції; виокремлення об'єктів, що можуть бути причиною пов'язаними з подією;

- встановлення послідовності огляду окремих вузлів (наприклад, труп тварини, знаряддя травми, сліди, схожі на кров) і деталей (наприклад, морфологічні особливості ушкоджень і нашарувань тощо) із застосуванням окремих елементів методик; виявлення, вилучення і упаковки речових доказів, у т. ч. й об'єктів тваринного походження, що в подальшому підлягатимуть лабораторним дослідженням;

- узгодження питань, які необхідно поставити на вирішення судово-ветеринарної експертизи;

- залучення осіб, які здійснюють вантаження і транспортування трупа тварини до місця проведення детального дослідження.

Зазначимо, що під час загального огляду місця події, де виявили труп тварини, будь-кому із учасників цієї слідчої дії не допускається пересувати та змінювати розташування наявних предметів у довкіллі на місці виявлення трупа, змінювати положення трупа тварини, брати в руки предмети і знаряддя передбачуваного травмування.

Рис. 1. Орієнтуюча фотозйомка під час огляду місця події. Макрофото.
Архів ННЦ «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». 2021 р.

На цьому етапі огляду місця події проводять орієнтуючу фотозйомку, а також фіксують розташування трупа тварини відносно об'єктів довкілля. Також виконують оглядову зйомку, яка фіксує початкове положення або загальний вигляд трупа.

Наголошуємо, що під час детального огляду місця виявлення трупа тварини досліджують обстановку в цілому та окремі ділянки і об'єкти на цьому місці, зокрема, для виявлення об'єктів, що причинно пов'язані з подією злочину та смертю тварини, а також особливос-

Рис. 2. Оглядова фотозйомка. Макрофото. Архів ННЦ «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». 2021 р.

Рис. 3. Вузлова фотозйомка. Макрофото. Архів ННЦ «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». 2021 р.

Рис. 4. Детальна фотозйомка. Макрофото. Архів ННЦ «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». 2021 р.

тей, які проливають світло на обставини, що відбулися на місці події чи місці виявлення трупа тварини. При цьому фіксують розташування об'єкта без зміни його місця розташування, з'ясовують його родові й видові ознаки, індивідуальні особливості, породу, розміри, стан. Потім труп тварини досліджують у динаміці.

На заключному етапі огляду місця події чи місця виявлення трупа тварини проводять такі процесуальні дії: узагальнюють та підводять підсумки цієї процесуальної дії з точки зору її повноти, вилучають і упаковують сліди й предмети, що можуть мати доказове значення, укладають протокол огляду місця події чи місця виявлення трупа та додаток до нього у вигляді схем, планів тощо.

Огляд місця події правопорушення, у т. ч. й щодо тварини може бути первинним (здійснюється вперше), додатковим (проводиться у тому випадку, якщо під час первинного воно було оглянуте за несприятливих умов, у разі отримання відомостей про наявність слідів та речових доказів, не виявлених і недосліджених під час первинного огляду, якщо виникла необхідність уточнення окремих моментів, не відображених чи не достатньо повно зафіксованих у матеріалах під час первинного огляду), повторним (з метою усунення дефектів первинного огляду, уточнення характеру uszkodження тощо).

Констатуємо, що додатковий і повторний огляд місця події як самостійна слідча дія не передбачені законодавством. Проте на практиці за ініціативою сторони провадження або, як правило, фахівця у галузі ветеринарної медицини, застосовується для об'єктивізації висновку експерта. Додатковий і повторний огляд місця події щодо тварини за необхідності проводять відразу після дослідження трупа тварини у секційній залі спеціалізованої експертної установи, що підвищує ступінь наукової обґрунтованості висновку експерта.

Слідчий починає огляд місця події чи місця виявлення трупа тварини, вибравши спосіб здійснення цієї процесуальної дії: об'єктивний (суцільний), суб'єктивний (вибірковий), окремих вузлів – об'єктів, що мають значення для розслідування справи – знарядь травми, трупа, біологічних рідин тощо [42]. Одночасно фахівець у галузі ветеринарної медицини під керівництвом слідчого розпочинає огляд трупа тварини, виявленого на місці події правопору-

шення. Напрямок огляду може бути лінійний, коловий, радіальний – від периферії до центру (доцентровий) чи навпаки (відцентровий).

Зауважимо, що огляд місця події чи місця виявлення трупа тварини складається із двох стадій: статичної і динамічної. Статична стадія є першим етапом огляду, під час якого вивчають, описують та фіксують місце події, взаємне розташування предметів, об'єктів, у т. ч. й трупа тварини, без порушення їх первинного стану, недоторканно. У цю стадію здійснюють опис: місця розташування, положення один відносно одного, пози і розташування одного чи кількох трупів тварин, предметів і слідів, що знаходяться на трупі, у трупі і поруч з ним, проте не доторкаються до будь-якого об'єкта. Всі виявлені об'єкти оглядають, фотографують, описують, креслять схеми.

Динамічна стадія огляду місця виявлення трупа тварини є другим етапом огляду, яка полягає у зміні їх початкового положення і стану, місця розташування у зв'язку з чим об'єкти, у т. ч. труп тварини переміщують та перевертають з одночасним описанням, складанням схем та з фотофіксацією. Під час цієї стадії труп тварини перевертають, описують загальні його дані, досліджують трупні явища з орієнтовним встановленням давності настання смерті, оглядають та діагностують зовнішні uszkodження, виявлені на ньому, оглядають предмети і сліди, що знаходяться під трупом, предмети переміщують, знаряддя травми беруть в руки для ретельного огляду, проте максимально обережно.

Констатуємо, що динамічна стадія завершується підписанням протоколу огляду місця події всіма учасниками цієї процесуальної дії. У цій стадії фахівець у галузі ветеринарної медицини акцентує увагу слідчого на фотофіксацію з масштабом всіх виявлених на трупі тілесних ушкоджень, нашарувань і предметів, що оточують його.

Таким чином, огляд місця події, трупа тварини і об'єктів тваринного походження фахівця у галузі ветеринарної медицини повинен проводити, дотримуючись таких принципів: своєчасність (невідкладність), об'єктивність і повнота, активність, методичність (планованість, послідовність), застосування науково-технічних засобів, єдине керівництво [43, с. 277–278; 44, с. 276–278].

Для надання ефективної допомоги особі, яка проводить огляд місця події щодо смерті тварини рекоменду-

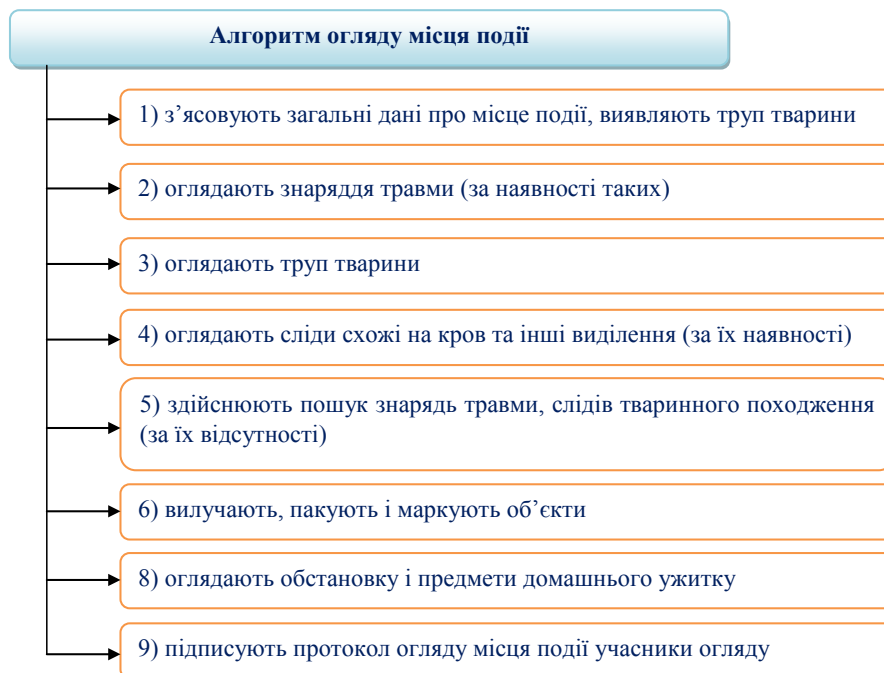

Рис. 5. Блок-схема: «Алгоритм огляду місця події»

емо фахівцю у галузі ветеринарної медицини застосовувати розроблений автором цієї роботи алгоритм, поданий на рис. 5.

Огляд місцевості або приміщення на місці події описує особа, яка проводить розслідування, а труп тварини допомагає описувати фахівець у галузі ветеринарної медицини. Для виявлення максимально повної інформації під час огляду трупа тварини доцільно проводити у запропонованій автором цього дослідження послідовності (рис. 6).

Зазначимо, що під час огляду трупа тварини на місці події звертають увагу на стан обстановки, з'ясовують чи є сліди, що свідчать про боротьбу, предмети ретельно оглядають, з'ясовують їх положення на місцевості та взаєморозташування. Місце розташування найбільш важливих об'єктів, наприклад, трупа тварини, речових доказів, слідів, фіксують, використовуючи систему прямокутних координат, шляхом позначення відстаней до них відносно двох постійних нерухомих орієнтирів, розташування яких ні в момент огляду, ні в найближчий час після нього не зміняться. У приміщенні систему прямокутних координат можуть складати кути, стіни, віконні та дверні прорізи, на місцевості – будівлі, паркани, стовпи, мости, дорога, стежка, поодинокі дерева тощо.

Акцентуємо, що розташування трупа тварини та його положення в навколишньому середовищі описує та фіксує у протоколі огляду місця події особа, яка проводить розслідування, проте консультативну допомогу у цьому йому може надавати фахівець у галузі ветеринарної медицини. Положення трупа тварини на місці події може бути різним: на землі, у воді, на підлозі у приміщенні, на асфальтному покритті дороги тощо. Незалежно від місця його розташування, положення трупа визначають по відношенню до найближчих стійких орієнтирів, наприклад, дороги,

дерева, стежки, стовпів, стін, дверей, вікон з обов'язковим вимірюванням відстані від голови й дистальних фаланг пальців трупа тварини до цих орієнтирів.

Зауважимо, що під час описування положення трупа тварини на місцевості, без наявності стійких орієнтирів, фахівець у галузі ветеринарної медицини допомагає вказувати спрямування осі тіла (хребта) трупа щодо сторін світу. У цьому сенсі вважаємо доцільним підкреслити, якщо труп тварини знаходиться у приміщенні (квартирі, підвалі, хліві тощо) його положення доцільно описувати відносно стін, кутів будь-яких будівельних конструкцій, дверей і вікон. Труп тварини, виявлений у лісовому масиві, орієнтують відносно квартальних стовпів. У разі знаходження трупа у воді орієнтування проводять відносно берегів водойми, стаючи за течією.

Під час описання положення трупа тварини на місцевості фахівець у галузі ветеринарної медицини зазначає його позу та членорозташування. *Позою трупа* є положення тіла (бічне праве чи бічне ліве, хребтне чи черевне, вертикальне), що часто обумовлюється видом смерті (повішення, переохолодження, від опіків чи теплового удару, від ураження технічним електричним струмом тощо). Наприклад, труп собаки лежить на правому боці, голова дотикається до правого плеча, грудні кінцівки зігнуті у ліктьових та зап'ясткових суглобах, а тазові – у колінних та заплеснових суглобах.

Членорозташуванням трупа тварини є положення окремих його частин тіла, зокрема голови, кінцівок, хвоста одна відносно іншої, виходячи з основного анатомічного положення. Розташування кінцівок фахівцю у галузі ветеринарної медицини доцільно описувати під час огляду місця події, починаючи з грудних (правої і лівої) та закінчуючи тазовими (правою і лівою). У кожній кінцівці

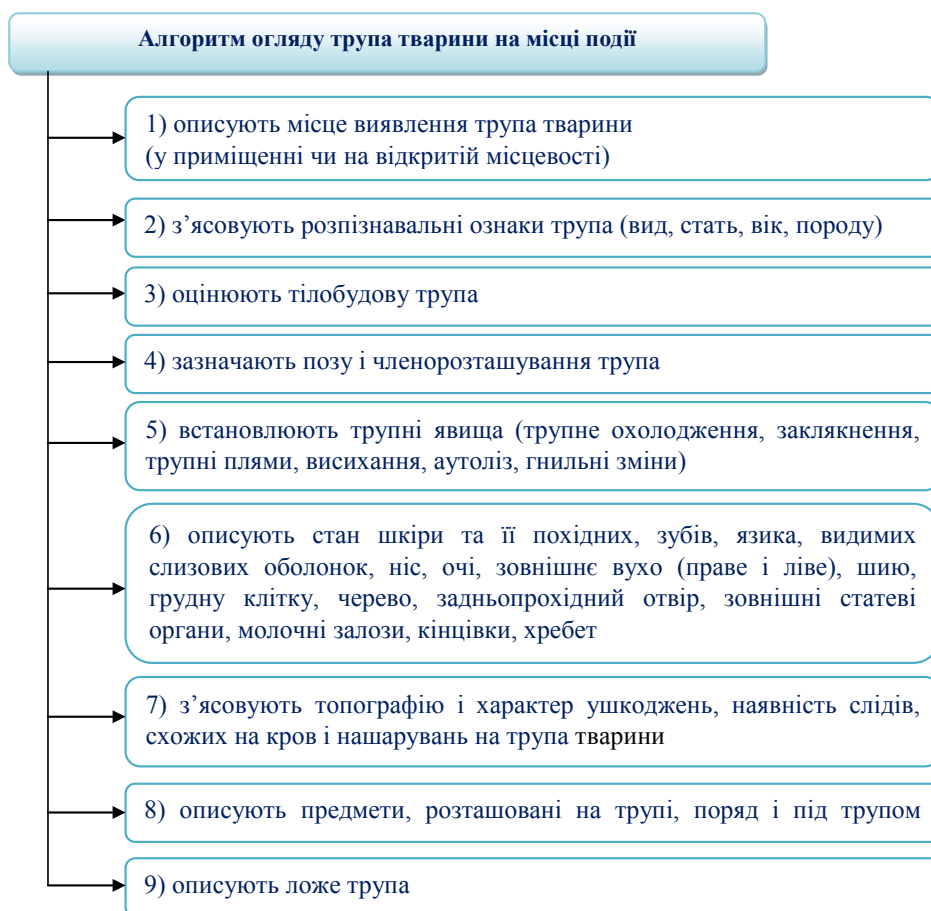

Рис. 6. Блок-схема: «Алгоритм огляду трупа тварини на місці події»

необхідно з'ясувати положення кожної ланки її вільного відділу окремо відносно поздовжньої вісі тіла, а також відносно різних частин тіла, зокрема: кінцівки відведені назовні, вперед, назад, зігнуті чи розігнуті в суглобах та під яким кутом, дотикаються з якими ланками кінцівки та ділянками тулуба. Наприклад, «Кінцівки витягнуті. На лівій грудній кінцівці нижня ланка відсутня на рівні зап'ясткового суглобу. У цьому ж місці виявляється рана, дном якої є кістки і згортки рідини бурого кольору, зовні схожої на кров. Права грудна кінцівка анатомічно цілісна. Вона дещо зігнута в ліктьовому і зап'ястковому суглобах. Тазові кінцівки анатомічно цілісні, дещо зігнуті у колінному і за плесновому суглобах. Неприродна рухливість відсутня». У разі неприродного положення окремих ділянок трупа тварини, описання їх доцільно проводити особливо ретельно.

Акцентуємо, що оглядаючи предмети і знаряддя, що потенційно можуть бути знаряддями прижиттєвих тілесних ушкоджень тварини, фахівець у галузі ветеринарної медицини звертає особливу увагу на ті, що розташовані поруч із трупом, а також на ті, що вільно лежать на ньому. Такими можуть бути палиця, молоток, сокира, лом, петля на шії, каміння тощо. Інші знаряддя тілесних ушкоджень можуть бути виявлені у самому трупі (ніж, виделка, заточка, шило тощо), які виступають на зовні. Виймати їх з трупа тварини під час його огляду не можна, а під час

перевезення у секційну залу спеціалізованої експертної установи усі знаряддя травми доцільно зафіксувати липкою стрічкою чи лейкопластирем максимально нерухомо у такому положенні, в якому вони були виявлені у трупі тварини на місці події.

Вважаємо доцільним підкреслити, що під час опису предметів і можливих знарядь тілесних ушкоджень фахівець у галузі ветеринарної медицини їх бере за ребра або рифлені поверхні, зазначає найменування, положення відносно трупа тварини, наявність на них будь-яких нашарувань та бруду, стараючись не порушити цілісності цих предметів та фіксує відносно найближчих стійких орієнтирів, зокрема дерев, стовпів, дверей, вікон, стін, стежок, доріг, водойм тощо. Після цього упаковує і передає для подальших більш ретельних досліджень.

Зауважимо, що дослідивши і описавши трупні явища, фахівець у галузі ветеринарної медицини починає огляд окремих ділянок тіла трупа тварини для виявлення ушкоджень, патологічних і фізіологічних змін, посттравматичних змін (рубців, травматичного облісіння, ділянок пігментації й депігментації, слідів крові, особливостей знищ, стану анального отвору, вульви тощо).

У разі наявності на трупі комах (личинок мух, жуків) фахівець у галузі ветеринарної медицини зазначає ділянки найбільшого їх скупчення, а також вказує ділянки розташування яйцекладок, личинок, пупаріїв та їх хітинових

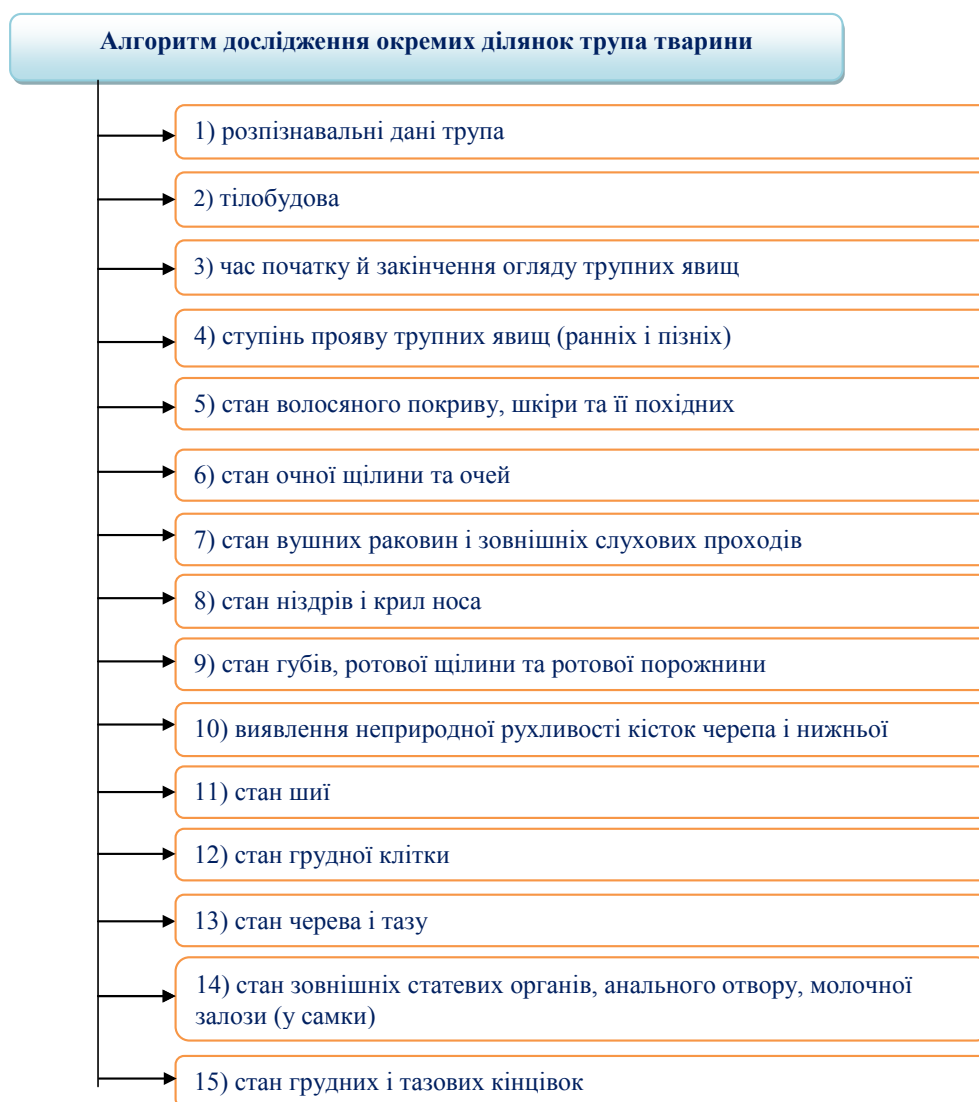

Рис. 7. Блок-схема: «Алгоритм дослідження окремих ділянок тіла трупа тварини»

оболонок. Для встановлення давності настання смерті під час огляду живих комах, лялечки й личинки вилучають, поміщають у пробірки, склянки і направляють на судово-біологічне дослідження.

Діставати й змінювати положення знарядь ушкодження, що знаходяться в тканинах трупів тварини не доцільно, оскільки невідомими діями можна заподіяти додаткові травми, які судово-ветеринарний експерт, котрий буде досліджувати труп тварини у секційній залі експертної установи, може неправильно трактувати і ввести слідство в оману.

Проводити дослідження окремих ділянок трупів тварини доцільно за алгоритмом, запропонованим автором цієї роботи (рис. 7):

Зазначимо, що для визначення давності настання смерті тварини та реалізації інших завдань, які фахівцю у галузі ветеринарної медицини необхідно вирішити під час огляду трупів тварини на місці події, важливе значення має правильне дослідження і точна фіксація стану трупних явищ у протоколі огляду місця події. Опис трупних явищ доцільно починати із зазначення часу і дати їх огляду. У протоколі огляду місця події, при цьому, необхідно вказати дату і час, коли було розпочато огляд трупних явищ і за якої температури повітря чи води, якщо досліджується труп утопленої тварини. Визначення температури повітря і води на місці виявлення трупа проводять з точністю до 0,5 °C через 10 хвилин після внесення термометра у відповідне зовнішнє середовище. Наприклад, «Ректальна температура у трупа собаки становить 22,3°C. Трупні явища досліджені (дата) за температури повітря 25,5°C».

Наголосуємо, що для вирішення завдань, що ставляться перед фахівцем у галузі ветеринарної медицини під час огляду трупа на місці події, ним проводиться зовнішній огляд трупа. Зазначимо, що під час дослідження трупа тварини на місці події описують лише його зовнішні характеристики (рис. 7), без застосування розтину порожнин тіла.

Зауважимо, що вивчаючи розпізнавальні ознаки трупа фахівець у галузі ветеринарної медицини з'ясовує, до якого виду та класу належить труп тварини, уточнює його стать, номер тавра, породи, крос, лінію, приблизний вік (за зовнішніми даними). Наприклад, «Вид тварини: кіт домашній, безпородний, самець, вік – близько 4 років».

Такої ж думки про важливість залучення фахівця у галузі ветеринарної медицини для проведення огляду трупа тварини на місці події, дотримується Т. І. Синоверська [45]. Вона стверджує, що лише такий фахівець допоможе у встановленні виду, породи, віку тварини, а також виокремити її індивідуальні особливості, визначить характер ушкоджень і механізм їх утворення. Зауважимо, що на місці події не завжди можна точно визначити механізм заподіяння ушкодження, адже для цього часто необхідно провести детальне дослідження трупа ззовні, а також порожнин тіла під час судово-ветеринарного розтину, який виконується у секційній залі спеціалізованої експертної установи під час проведення судово-ветеринарного дослідження трупа.

Безпосередній огляд трупа тварини на місці його виявлення фахівець у галузі ветеринарної медицини проводить в окремих ділянках тіла, розпочинаючи із голови, продовжує на шиї, грудній клітці, череві, зовнішніх статевих органах і молочних залозах, а закінчує на грудних і тазових кінцівках. Стверджуємо, що одні фахові завдання можуть бути вирішені під час огляду трупа тварини на місці події, а інші – у секційній залі, під час його детального судово-ветеринарного дослідження.

Стверджуємо, що під час процедури огляду трупа тварини на місці події фахівець у галузі ветеринарної медицини може скористатися алгоритмом описання органів і ділянок тіла, запропонованим автором цієї наукової роботи. Так, оцінюючи тілобудову трупа необхідно встановити її характеристики: правильна чи не правильна,

конфігурація (пропорційна чи не пропорційна); виявити зовнішні вади розвитку (відсутні чи наявні); категорію вгодованості (вище середньої, середня, нижче середньої), особливі прикмети, зовнішні ушкодження. Наприклад: «Тілобудова трупа собаки правильна, конфігурація пропорційна, зовнішні вади розвитку відсутні, вгодованість середня, особливі прикмети відсутні. Зовнішні ушкодження відсутні».

Далі фахівець спочатку оцінює трупні ранні, а потім пізні трупні зміни. Серед ранніх: трупне охолодження, потім, послідовно, трупне залякнення, трупні плями, трупне висихання та трупний аутоліз. Серед пізніх трупних явищ важливе значення мають руйнуючі (трупне гниття) та консервуючі (жировіск, муміфікація, торф'яне дублення та замерзання).

Охолодження трупа фахівець у галузі ветеринарної медицини визначає шляхом пальпації окремих частин тіла, а також шляхом двократного вимірювання ректальної температури з інтервалом в 1 годину за допомогою ртутного термометра, введенного у пряму кишку на глибину 7–10 см. Особа, що веде розслідування у протоколі огляду місця події обов'язково зазначає методику термометрії та її результати з точністю до 0,1°C. Дослідженням ознак охолодження трупа фахівець у галузі ветеринарної медицини з'ясовує: ступінь вираженості охолодження трупа (добре, помірне, не виражене), його рівномірність (повне чи не повне; рівномірне чи не рівномірне).

Ступінь вираженості трупного залякнення фахівець у галузі ветеринарної медицини визначає у жувальних м'язах, м'язах шиї, грудних і тазових кінцівках під час їх пальпації, опускання і підіймання нижньої щелепи, згинання і розгинання шиї, а також кінцівок у суглобах. При цьому інтенсивність вираженості трупного залякнення він реєструє як слабе, помірне, добре виражене, не виражене. Окремо акцентує, у яких групах скелетних м'язів трупне залякнення не виражене, а також встановлює його симетричність (симетричне, асиметричне), поширеність (в ділянці голови, шиї, тулуба, кінцівок). Наприклад, «Трупне залякнення розвинуте добре у всіх звичайно досліджуваних групах м'язів» або «Трупне залякнення не виражене на кінцівках».

Під час описання трупних плям фахівець у галузі ветеринарної медицини зазначає ділянки їх локалізації, ступінь вираженості (добре, помірне, слабе, не виражене), інтенсивність забарвлення (розлиті, у вигляді окремих вогнищ), колір (синюшно-фіолетовий, яскраво-червоний, червоно-рожевий, вишневий, сіро-коричневий, бліді), змива забарвлення під час натискання (залишаються незмінними, бліднуть, зникають), характер (стабільні чи мігруючі), час, який необхідний для відновлення первинного забарвлення. Наприклад, «На трупі собаки трупні плями розташовані на правій поверхні тіла, бардово-фіолетового забарвлення, під час дозованого натискання пальцем ледь бліднуть».

Висихання трупа тварини фахівець у галузі ветеринарної медицини визначає під час огляду очей, встановлюючи помутніння рогівки та наявність плям Ляйше, а також огляду голівки статевого члена, мошонки – за наявності щільних западаючих ділянок, носового чи носогубного дзеркала. Трупне висихання оцінюють за ступенем його вираженості (добре, помірне, слабе, не виражене) та його поширеністю в окремих ділянках тіла. Наприклад, «Труп самця собаки у вигляді муміфікованих частково збережених шкірних покривів пергаментною щільністю, сіро-коричневого кольору та частково оголених кісток скелету».

Ознаки гниття трупа на місці його виявлення фахівець у галузі ветеринарної медицини встановлює за характером та інтенсивністю їх вираженості в окремих ділянках тіла. Орієнтовним алгоритмом описання гнилісної біотрансформації трупа тварини може бути такий: вираженість (гнилісні зміни виражені добре, помірно, слабо, не вира-

жені), визначається поширеність на тілі; колір ділянок тіла з гнильними змінами (брудно-бурий, брудно-зелений, сірий, зелений, брудно-зелений, майже чорний, чорний тощо); запах (відсутній, слабкий, різкий неприємний), наявність газів (виражена трупна емфізема, трупний гігантизм, трупні гази відсутні); наявність гнильної венозної сітки, гнильних міхурів, трупної емфіземи (здуття трупа): виражене добре, помірно, слабо, не виражене; зазначає запах, що відходить від трупа. Наприклад, «Ознаки гниття досліджуваного трупа kota не виражені» або «Труп самця собаки у вигляді муміфікованих частково збережених шкірних покривів пергаментної щільності, сіро-коричневого кольору та кісток скелету, частково оголених. Шкіра сіро-коричневого кольору, щільна. Визначається дефект шкіри та м'яких тканин у потилично-тім'яній ділянці, лівій скроневої ділянці та лівій половині морди з оголенням кісток черепа. По верхній поверхні тіла, за плеснових суглобів, краї дефектів нерівні, місцями тяжисті, потоншені. Під час руху частин тіла вони відділяються в ділянці суглобів, шкіра розривається. Трупні плями не визначаються у зв'язку з частковою відсутністю шкіри та її гнильними змінами. Права очне яблуко відсутнє, очна орбіта без м'яких тканин та з оголенням кісток очної орбіти. У лівому оці визначається сіро-коричневий щільний, крихкий тяж, що виходить за межі кісткової орбіти. Кістки та хрящі носа цілі. Права вушна раковина ущільнена, ціла. Ліва вушна раковина відсутня. В порожнині рота сторонніх предметів не виявлено. Слизові оболонки та м'які тканини губ, ясен, щік, піднебіння відсутні. Зуба анатомічно цілі. В ділянці ший шкіра та м'які тканини майже відсутні. Шийні хребці не скріплені між собою, з поодинокими залишками м'яких тканин в отворах та між відростками. Грудна клітка овально-циліндричної форми. Ребра дотик цілі. Зовнішні статеві органи сформовані за типом самця, крихкі, сіро-коричневого кольору з множинними дефектами шкіри, м'які тканини майже відсутні. Будь-яких тілесних ушкоджень під час зовнішнього огляду не виявлено».

Зауважимо, що у разі виявлення ознак гнильного розкладання трупа тварини, на трупі і в його ложі можуть знаходитись продукти життєдіяльності комах: яйця, личинки, лялечки, імаго. Фахівець у галузі ветеринарної медицини допомагає особі, що проводить розслідування їх збирати з різних ділянок трупа, з його ложа, або із ділянок ґрунту, розташованих під ним на глибині 15–20 см, поміщає у скляні банки, колби чи пробірки і спрямовує на ентомологічне дослідження. При цьому мух відділяють від жуків, а половину відібраних екземплярів ентомофауни можна зафіксувати в етилового спирті.

Оцінку шкіри, волоссяного покриву та інших похідних шкіри трупа тварини на місці події рекомендуємо фахівцю у галузі ветеринарної медицини здійснювати за таким алгоритмом: по-перше, встановити окрас шерсті за переважаним її кольором: одноколірний (білий, чорний, рудий тощо), двоколірний, багатоколірний. Основними видами окрасу шерсті, зокрема у собак, є арлекіновий (мармуровий), коричневий з різноманітними відтінками – від чисто коричневого до бурого (коричневого з чорнотою), рудий з відтінками (червоно-рудий, яскраво-рудий, світло-рудий (жовтий), золотисто-рудий (чепрачний), підпалый, тигровий, чалий, сірий, чорний з відтінками (червоно-рудий, світло-рудий, золотисто-рудий) тощо. По-друге, фахівцю у галузі ветеринарної медицини необхідно оцінити густину шерсті (густа, чи рідка), прилягання її до шкіри, скуйовденість, вираженість леньки (відсутня, помірна, добре виражена), наявність нашарувань речовини, зовні схожої на кров (відсутні чи реєструються у певних ділянках), відбитків слідів протекторів тощо. По-третє, оцінити стан шкіри за такими ознаками: пігментованість, колір, еластичність (пружна, дрябля, морщиниста, пергаментна), вологість (волога, помірно волога чи суха), запах (специфічний, гнилісний тощо); наявність набряків та висипань.

Наприклад, «Волоссяний покрив трупа тварини добре розвинутий, густий, чепрачного кольору, тьмяний. Волосся добре фіксоване у волоссяних фолікулах. Шкіра грифелоподібного кольору, еластична, суха, без набряків та висипів. У лобовій ділянці праворуч виявляються садно, розміром 0,5×0,8 см. Волоссяний покрив в ділянці зазначеного ушкодження відсутній, а шерсть навколо нього забруднена рідиною бурого кольору, зовні схожою на кров. Кігті та м'якуші розвинуті правильно, не деформовані, щільні, тьмяні».

Далі, оглядаючи труп тварини на місці події, фахівець у галузі ветеринарної медицини звертає увагу на наявність виділень із природних отворів (ротової щілини, ніздрів, очей, зовнішнього слухового проходу), описує стан та цілісність видимої частини слизових оболонок (очей, носової і ротової порожнин), з'ясовує наявність у ротовій і носовій порожнинах сторонніх предметів; зазначає про стан ротового отвору, наявність сторонніх предметів у ротовій порожнині, оцінює стан зубів, язика, описує слизову оболонку губ. Так, під час огляду ротової порожнини він констатує, закрита чи відкрита ротова щілина, чи виявляються в ній сторонні предмети, чи є виділення. Наприклад, «Ротовий отвір закритий, сторонні предмети в ротовій порожнині відсутні. Виділення із ротової щілини відсутні. У ротовій і носовій порожнинах сторонні предмети відсутні».

Оцінюючи стан зубів у трупа тварини, виявленого на місці події, фахівець у галузі ветеринарної медицини вказує на їх кількість, цілісність, міцність фіксації у зубних комірках, колір емалі їх коронок, наявність зубного каменю, ушкодження, кількість комірків відсутніх зубів. Наприклад, «У трупа собаки виявляється 42 зуба, їх розвиток відповідає віку тварини. Коронки зубів білого кольору, вони анатомічно цілісні. Відкладання зубного каменю відсутнє».

Так, під час описування стану язика у трупа тварини, фахівець у галузі ветеринарної медицини відзначає його топографічне положення в ротовій порожнині (чи виступає за її межі, чи ні, знаходиться за зубами, верхівка затиснута між зубами), анатомічну цілісність, стан слизової оболонки (колір, вологість, рельєф, наявність прикусів зубами, крововиливів, виразок тощо). Додатково звертає увагу на їх загальну кількість, цілісність, колір, наявність нашарування зубного каменю та нашарування жовтого кольору та їх ушкоджень, зазначають про повну чи часткову відсутність окремих зубів в зубних дугах, стан фіксації зубів в альвеолярних комірках. Наприклад, «Язик за межі ротової порожнини не виступає, анатомічно цілий, помірно вологий. Слизова оболонка спинки язика світло-червоного кольору, сухувата, рельєф збережений. На спинці, бічних поверхнях, вентральній його поверхні і вуздечці язика реєструються численні крапкові крововиливи».

Оцінку видимих слизових оболонок трупа тварини, виявленого на місці події, рекомендуємо фахівцю здійснювати за таким алгоритмом: встановити їх анатомічну цілісність (не порушена чи порушена), колір (блідо-рожевий, блідо-сірий, блідий, жовтяничний, синюшний, пігментований тощо), вологість (виражена добре, помірно, відсутня), ушкодження (відсутні чи реєструються, зазначається ділянка поширення та їх характер), наявність на поверхні слизу, ерозій, виразок, ексудату, а також крововиливів, атрофії (витончення) або гіпертрофії (потовщення). Наприклад, «Слизова оболонка щік, губів, ясен, анатомічно цілісна, рожево-сірого кольору, помірно волога, із крапковими крововиливами. На слизовій оболонці твердого піднебіння виявляється лінійна рана, краї якої прилягають один до одного».

З'ясовуючи стан носа трупа тварини, фахівець у галузі ветеринарної медицини вказує на стан шкіри навколо ніздрів, прохідність останніх, акцентує увагу щодо анатомічної цілісності носа, рельєфу носового чи носогубного дзеркала, прохідності носових ходів, наявність у носових ходах сторонніх предметів чи вмістимого. Якщо у носових

ходах виявляється вмістиме, то необхідно зазначити його характер, кількість, колір, витікання і напрям патьоків. Особливу увагу він звертає на густу кров'яну піну у вигляді клубка у ніздрях та ротовій щілині, котра може утворюватися у разі потрапляння крові у дихальні шляхи тварини за її життя та є достовірною танатологічною ознакою про те, що смерть тварини настала не раптово, а повільно. Наприклад, «права і ліва ніздрі містять лусочки рідини бурого кольору, зовні схожої на кров. Шкіра в ділянці верхівки носа суха з характерним рельєфом, анатомічно цілісна. Під час поворотів голови трупа із ніздрів виділяється рідина бурого кольору, зовні схожа на кров. Кістки та хрящі носа на дотик мають не природну рухливість».

Аргументуємо, що під час дослідження стану очей трупа тварини на місці події, фахівець у галузі ветеринарної медицини звертає увагу на стан очних щілин (закриті чи відкриті), стан кон'юнктиви і рогівки (анатомічна цілісність, колір, вологість, крововиливи, виразки та характер інших ушкоджень), наявність і характер виділень з очей. Наприклад, «ліва очна щілина напівзакрита, рогівка лівого очного яблука сухувата, анатомічно цілісна. Кон'юнктива – сіро-білого кольору, дещо набрякла, з кровонаповненими кровоносними судинами, на ній є крапкові крововиливи. Права очна щілина відкрита, з неї виступає видовлене, значно підсохле очне яблуко, дуже забруднене ґрунтом (після ексгумації)».

Наголошуємо, що, оглядаючи стан лівого і правого зовнішнього вуха трупа тварини, фахівець у галузі ветеринарної медицини відзначає стан розвиненості вушних раковин (правильно, з вадами, анатомічну цілісність, стан внутрішньої і зовнішньої поверхонь), прохідність зовнішніх слухових проходів і наявність в них сторонніх предметів (вільно прохідні чи містять сторонні предмети, бруд, вушну сірку), кількість вушної сірки, характер ушкоджень. Наприклад, «Вушні раковини правильної форми, шкіра зовнішньої поверхні дещо забруднена речовиною, зовні схожою на ґрунт. Внутрішня поверхня правої вушної раковини забруднена речовиною, зовні схожою на ґрунт, а внутрішня поверхня лівої вушної раковини забруднена речовиною бурого кольору, зовні схожою на кров. Лівий зовнішній слуховий прохід вільнопрохідний, а правий – заповнений рідиною бурого кольору, зовні схожою на кров».

Якщо в природних порожнинах голови трупа тварини, зокрема, мозковій, носовій, ротовій, приносних пазухах, під час його огляду на місці події знаходять сторонні предмети, то їх виймати не доцільно, оскільки це може призвести до втрати важливих речових доказів. Під час огляду голови трупа тварини також фахівець у галузі ветеринарної медицини звертає особливу увагу на неприродну рухливість кісток черепа та нижньої щелепи. Наприклад, «в ділянці нижньощелепного симфізу (зрощення правої і лівої нижньощелепних кісток) реєструється не природна рухливість і крепітація кісток. Нижня щелепа зміщена дещо ліворуч. В ділянці голови і шиї відзначається набряк м'яких тканин. Також відзначається позасуглобова рухомість в ділянці висково-нижньощелепного суглобу. Реєструється відкритий перелом кісток твердого піднебіння».

У процесі огляду шиї трупа тварини фахівець у галузі ветеринарної медицини встановлює пропорційність її розвитку, форму, фіксує наявність чи відсутність стронгуляційної борозни та сторонніх предметів, зокрема мотузки, ланцюга, дроту тощо, наявність або відсутність ушкоджень. Наприклад, «шия розвинута пропорційно тулубу». Предмети, що стискають шию, на місці огляду трупа не знімають, а надсилають їх разом з трупом для судово-ветеринарного дослідження у спеціалізованій експертній установі».

Під час огляду грудної клітки трупа тварини її стискають у різних напрямках для діагностики неприродної рухливості кісток. Звертають увагу на пропорційність розвитку, форму, симетричність, наявність тілесних ушкоджень в цій ділянці, констатують їх характер, вказують точну

локалізацію. Наприклад, «грудна клітка плоско-циліндричної форми, симетрична. Ребра і хребет на дотик цілі».

Зауважимо, що оглядом черева трупа тварини фахівець у галузі ветеринарної медицини оцінює його конфігурацію (підтягнуте, провисле чи збільшене, голодні ямки запалі чи виповнені) і консистенцію на дотик, виявляє характер ушкоджень, їх локалізацію. У трупів коней і, особливо, у жуйних тварин, важливо звернути увагу на збільшення (здуття) живота, що є однією з ознак тимпанії у жуйних тварин і колькок у коней. Разом із тим, вирішення цього питання потребує великої обережності, тому, що у трупів тварин, які пролежали тривалий час у теплу пору року, особливо у жуйних, газоутворення у шлунково-кишковому каналі є звичайним посмертним процесом, який необхідно відрізнити від прижиттєвого здуття. Наприклад, «Живіт округлий, м'який».

Зазначимо, що під час огляду задньопрохідного отвору, фахівець у галузі ветеринарної медицини вказує на його стан (закритий, відкритий, напіввідкритий, наявність сторонніх предметів, характер ушкоджень, чи забруднена шерсть навколо цього отвору каловими масами), звертає на стан слизової оболонки відхідника (колір, складчастість, вологість, цілісність, характер ушкоджень). Наприклад, «Задньопрохідний отвір не замкнений, слизова оболонка ануса сіро-рожевого кольору, дещо складчаста, помірно волога, анатомічно цілісна, шкіра навколо нього калом не забруднена».

Оглядом стану зовнішніх статевих органів фахівець у галузі ветеринарної медицини встановлює, як вони розвинуті (правильно, чи є вади розвитку), за яким типом (самки чи самця), чи відповідає їх розвиток віку тварини, чи спостерігаються виділення із сечовипускного каналу і піхви. У трупів самок описують стан вульви: цілісність статевих губ, ступінь закритості статевої щілини (закрита, зяє, напіввідкрита), наявність виділень із вульви та їх характер; наявність сторонніх предметів, характер ушкоджень; стан присінка піхви (колір, складчастість, вологість, характер ушкоджень слизової оболонки, наявність сторонніх предметів). Наприклад, «зовнішні статеві органи розвинуті згідно з віком і відповідно до статі тварини, сформовані правильно за типом самки. Статеві губи цілісні, статева щілина дещо відкрита. Слизова оболонка присінка піхви блідо-рожева, дещо волога, цілісна, помірно складчаста. Сторонні предмети у присінку піхви та ушкодження відсутні».

Констатуємо, що у трупів самців тварин, оглядаючи стан зовнішніх статевих органів, фахівець у галузі ветеринарної медицини звертає увагу на стан крайньої плоті, описує стан препуційного отвору (чи виходить за його межі голівка статевого члена для діагностики фемозу, парафемозу), препуційної порожнини (наявність стороннього вмістимого, характер ушкоджень), колір її зовнішньої та внутрішньої пластинки, колір та консистенцію голівки статевого члена, характер її ушкоджень; прохідність зовнішнього отвору сечостатевого каналу та характер виділення із нього; виявляє характер ушкоджень у цих органах. Крім цього, ретельно оглядає мошонку трупа, описує цілісність і колір її шкіри, наявність у порожнині мошонки сім'яників та їх придатків. Наприклад, «голівка статевого члена анатомічно цілісна, вільно виходить за межі препуційного отвору. Сторонній вміст у препуційній порожнині відсутній. Виділення із зовнішнього отвору сечостатевого каналу відсутні. Мошонка цілісна, її шкіра пігментована. Сім'яники і їх придатки знаходяться в порожнині мошонки».

Крім цього, фахівець у галузі ветеринарної медицини оглядає стан молочних залоз, встановлюючи, чи відповідає їх розвиток віку тварини, наявність вад розвитку, цілісність шкіри в ділянці молочних залоз, стан сосків та соскового отвору (вільнопрохідний чи закупорений, характер виділень з нього, характер ушкоджень).

Зауважимо, що для оцінки стану грудних і тазових кінцівок та хребта фахівець у галузі ветеринарної медицини звертає увагу на стан їх розвитку (розвинуті правильно, або виявляються вади розвитку), цілісність їх кісток і суглобів на дотик, рухливість ланок кінцівок у суглобах, у т. ч. неприродна, наявність крепітації; стан розвитку і консистенція скелетних м'язів, характер ушкоджень. Крім того, описують рогові похідні шкіри на кінцівках (кігті, ратичні та копитні капсули). Наприклад, «грудні та тазові кінцівки розвинуті правильно, кістки їх на дотик цілі. Грудні кінцівки зігнуті в ліктьовому і зап'ястковому суглобах, а тазові – у колінному та за плеснових суглобах».

Акцентуємо, що для визначення давності настання смерті тварини фахівець у галузі ветеринарної медицини застосовує проби, в основі яких лежить властивість тканин реагувати на механічне, хімічне і електричне подразнення [45, с. 70]. Дослідження первинних постмортальних явищ має велике значення у встановленні часу настання смерті. Результати посмертних (суправітальних) реакцій можуть бути виявлені у строк від 12 до 14 год. після настання смерті та зазначаються у протоколі огляду місця події.

Гнильна біотрансформація, муміфікація та жировіск – найчастіші пізні трупні явища, які на місці події приходить оцінювати фахівцю у галузі ветеринарної медицини. Так, під час дослідження трупів тварин у стані пізніх консервуючих трупних явищ (муміфікація, жировіск, торф'яного дублення) він має виявити і описати морфологічний стан м'язів, у т. ч. шкіри й скелетних м'язів, а також внутрішніх органів, які піддалися змінам у процесі природної консервації.

Основними завданнями дослідження тілесних ушкоджень, виявлених на трупі тварини під час його огляду на місці події, є встановлення характеру, локалізації, кількості ушкоджень, їх насильницького чи не насильницького утворення, попереднє з'ясування, від дії якого знаряддя травмування походять спричинені ушкодження за особливостями характеру травм, виявлених на трупі тварини та інші. Зазначимо, що огляд ушкоджень, виявлених на трупі тварини фахівець у галузі ветеринарної медицини проводить візуально під час огляду окремих ділянок тіла (голови, шиї, грудної клітки, черева, зовнішніх статевих органів, молочної залози, кінцівок), а також доцільно застосовувати збільшувальні прилади, зокрема лупу. Це забезпечить створення чіткого уявлення про особливості ушкодження, а також дозволить виявити бруд в ділянці ушкодження чи інші мікрочастинки. Огляд трупа тварини і, особливо його ушкоджень, фахівець у галузі ветеринарної медицини проводить відповідно до загальноприйнятих у судово-ветеринарній експертизі послідовності та, таким чином, щоб не заподіювати маніпуляціями йому додаткових ушкоджень чи змінити зовнішній вигляд вже існуючих. При цьому не допускається обмивати ушкодження, щоб не втратити речових доказів, що можуть знаходитись в ділянці ушкодження (шротинки, шматочки дерева, металічні уламки тощо) та могли б указувати на характер знаряддя, яким заподіяно травму.

Констатуємо, що опис тілесних ушкоджень трупа тварини передбачає зазначення їх локалізації, анатомічного характеру (синець, садно, рана, переломи кісток тощо), форму (округла, овальну, подібну до певних фігур тощо), розміри, особливості країв (осаднені чи ні), кінців, поверхні чи дна, стан оточуючих тканин, у т. ч. шкіри. Для визначення локалізації тілесних ушкоджень, виявлених на трупі тварини, фахівець у галузі ветеринарної медицини повинен використовувати систему скелетотопічних координат із зазначенням анатомічної ділянки тіла та відстані у сантиметрах від ушкодження до виступаючих частин тіла, зокрема, маклаків, сидничних горбів, ості лопатки, реберної дуги, вільних кінців поперечно-реберних відростків поперекових хребців, верхніх кінців остистих відростків хребців тощо. Наприклад, «На трупі

собаки в лобно-тім'яно-скроневої ділянці зліва виявлена рана довжиною 5 см, дугоподібної форми на 2 см догори від лівої надорбітальної дуги, випуклістю орієнтована вперед з утворенням клаптя та відворотом його назад з нерівними осадженими краями, закругленими кінцями, тканинними перемичками біля кінців рани. Її дно у вигляді уламків кісток черепа, залишків мозкової речовини та твердої мозкової оболонки».

Акцентуємо, що для правильного і зрозумілого описування форми тілесних ушкоджень, виявлених у трупа тварини на місці події, необхідно порівнювати її з формою геометричних фігур (щілиноподібна, овальна, округла, трикутна, зірчаста, форми кута (прямого, гострого, тупого), форми трикутника (рівностороннього, рівнобедреного), промениста (двох, трьох променева), гілляста, серпоподібна, веретеноподібна, зигзагоподібна, дугоподібна, s-подібна, округла, овальна, іншої форми, або формою літер (П-подібна, Г-подібна, S-подібна тощо). Розміри ушкоджень визначають за двома взаємоперпендикулярними лініями, вимірюючи найбільшу довжину, орієнтуючи його за цифрами циферблату годинника і поперечник, а у Г-подібних і зірчастих ушкодженнях довжину променів визначають від центра. Наприклад, «На трупі коня в ділянці лівої гілки нижньощелепної кістки виявлена рана горизонтально орієнтована з нерівними осадженими краями, загостреними кінцями довжиною 14 см, або ж: в тім'яно-потиличній ділянці зліва і дещо назад від місця прикріплення лівої вушної раковини виявлена рана вертикально орієнтована з нерівними краями, заокругленими кінцями, осадженням по периферії, щілиноподібної форми довжиною 4–5 см».

Кожен вид ушкоджень має свої особливості, що необхідно враховувати під час їх описування. Так, описуючи садно, фахівець у галузі ветеринарної медицини акцентує увагу на їх локалізацію, форму, розміри, колір, особливості поверхні чи дна, їх рівень відносно оточуючої шкіри, забруднення, сторонні частинки, злучені часточки епідермісу, наявність кірочки, її колір, стан шкіри, що оточує садно. Наприклад, «На трупі собаки, у поперековій ділянці праворуч, на 2 см правіше від серединної лінії та безпосередньо над клубовою кісткою виявлене садно під буро-червоною кірочкою, нижче рівня оточуючої шкіри, смужкоподібної форми, вертикально орієнтоване, розміром 13×6 см. Схожі за характером садна виявлені: у проекції остистих відростків 1–4 поперекових хребців, чотири садна овальної форми розміром 0,7×1 см; 0,9×1,5 см; 1,7×1 см; 2×1,5 см».

Під час опису синця, виявленого на трупі тварини, фахівець у галузі ветеринарної медицини зазначає його локалізацію, колір, форму та розміри. Наприклад, «Попередній поверхні лівої гомілки в середній третині виявлено синець неправильно-овальної форми, бордово-фіолетового кольору розміром 3×2 см».

Наголошуємо, що найбільш поширеним видом тілесного ушкодження є рани, які виявляють на трупі тварини. Під час їх описування ветеринарному фахівцю необхідно звертати особливу увагу на краї (рівні чи нерівні, осаднені, просочені кров'ю, відшаровані чи невідшаровані від підшкірної клітковини), форму кінців (заокруглені, Г-подібні, гострокутні), приблизно визначити глибину рани, специфічні особливості ран, характерні для певного виду зброї чи предмета. У процесі огляду рани, що знаходиться на трупі тварини, необхідно уникати їх зондування, щоб не утворити штучних ходів. Виявивши додаткові ушкодження в ділянці ран (наприклад, надриви, розриви, насічки тощо), фахівець у галузі ветеринарної медицини зазначає, біля якого кінця рани вони знаходяться, вказати їх кількість, глибину проникнення, форму. Наприклад, «На трупі собаки в ділянці верхньої третини правого стегна визначається повне відділення кінцівки з утворенням циркулярної рани, краї якої по передньо-зовніш-

ньо-задній поверхні з ділянками стиснення, осадження в периметрі 11 см, по внутрішньо-задній поверхні краї рани рівні з утворенням вертикального розриву з рівними краями та гострим кінцем, довжиною 10 см. В ділянці відділення у рані знаходяться м'язи, уламки кісток з накладенням незначної кількості сухої рослинності».

Закриті переломи кісток виявляють пальпацією окремих ділянок тіла. У протоколі огляду місця події, особа, що веде розслідування, зазначає назви кісток з виявленою фахівцем у галузі ветеринарної медицини неприродною рухливістю, деформацією чи крепітацією. Відкриті переломи кісток необхідно описувати за правилами описання рани, зазначаючи стан кісткових уламків: чи виступають вони над поверхнею рани, з'ясовують стан країв, напрям площини перелому, чи зміщений периферичний і центральний відломок по довжині і ширині відносно один одного. Наприклад, «У досліджуваного труп собаки кістки колінного суглоба роздавлені з утворенням множинних уламків, що скріплені між собою м'якими тканинами».

Під час опису на трупі тварини множинних однорідних ушкоджень фахівець у галузі ветеринарної медицини зазначає їх локалізацію, кількість, взаємне розташування, загальну площу. Якщо будь-яких ушкоджень на трупі не виявлено, то в протоколі огляду місця події особа, що проводить розслідування, зазначає, що «Під час зовнішнього дослідження трупа будь-яких ушкоджень не виявлено».

Зауважимо, що після закінчення зовнішнього огляду трупа тварини ветеринарному фахівцеві необхідно провести дослідження ложа трупа, тобто поверхні, на якій він лежить під час виявлення. Ложе трупа тварини доцільно оглянути і описати в динамічній стадії огляду після обережного переміщення з місця первинного розташування. У ложі трупа слід виділяти 3 зони: власне ложе – поверхня, що безпосередньо контактує з трупом тварини, проєкційна зона – ділянка поверхні ложа, обмежена проєкцією силуета трупа тварини, зона трупних виділень – ділянка поверхні ложа, по якій розтікаються продукти розкладання трупа.

У протоколі огляду трупа тварини на місці події фахівець у галузі ветеринарної медицини зазначає характер поверхні під трупом тварини, вказує загальні обриси його силуету; стан ґрунту, наявність відбитку тіла трупа, забруднень і будь-яких предметів; стан покриття, на якому лежить труп, наявність або відсутність рослин, за їх наявності вказує колір (бліді, жовтуваті через втрату хлорофілу), відсутність або наявність снігу, кірки льоду, їх колір, слідів крові та глибини її проникнення в сніг чи ґрунт.

Крім цього, доцільно детально оглянути ділянку території, навколо ложа трупа тварини для виявлення слідів його волочіння. Вони можуть бути у вигляді смуг чи борозн різної форми, ширини і глибини (поверхневі на твердій та глибокі – на м'якій поверхнях). В них можуть бути виявлені сліди, зовні схожі на кров, волосся, калові маси тощо.

Зауважимо, що не допускається вводити в ранові канали трупа тварини сторонні тіла, а також здійснювати інші дії, що можуть змінювати первісний вигляд або властивості ушкоджень трупа під час огляду, зокрема: обмивання водою або іншими способами висохлої крові з ушкоджень або оточуючих ділянок шкіри, діставання знарядь і предметів, фіксованих в ушкодженнях і природних отворах. Наголошуємо, що у разі наявності таких, їх залишають у первинному положенні і забезпечують збереження під час транспортування трупа до місця судово-ветеринарного розтину. Виявлені сторонні предмети, які вільно лежать на трупі тварини, фахівець у галузі ветеринарної медицини передає особі, яка проводить досудове розслідування, для їх подальших досліджень.

Після завершення зовнішнього дослідження трупа тварини, уповноважена особа, яка проводить досудове розслідування за консультативної допомоги фахівця у галузі

ветеринарної медицини описує сліди, що можуть свідчити про напад, боротьбу, оборону, волочіння трупа у вигляді смуг різної форми, ширини і глибини, можливого самостійного пересування тварини після заподіяння їй ушкоджень або переміщення трупа тварини з метою приховування злочину. Якщо ж у слідах виявляють об'єкти тваринного походження, то їх описувати допомагає фахівець у галузі ветеринарної медицини.

Аргументуємо, що відмінною особливістю події на воді та огляду трупа тварини, який дістали із води, є незначна кількість слідів на трупі, які були б у подальшому маркерами для встановлення обставин події, у зв'язку з переміщення трупа тварини у воді, перенесення його течією із однієї ділянки в іншу, руйнування водою, представниками водної фауни (рибами, ракоподібними, іншими тваринними гідробіонтами, водними комахами, п'явками тощо), водним транспортом, за дії метеорологічних умов, необережних дій сторонніх осіб, а також дій злочинців для знищення слідів тощо [46, с. 35–41].

Виходячи із власної судово-експертної практики автор цієї публікації констатує, що трупи тварин виявляють у воді за таких ситуацій: у разі смерті від захворювання, що виникло перед потраплянням трупа у воду; смерті від захворювання, що виникло під час перебування тварини у воді; смерті від травми, заподіяної перед потраплянням трупа у воду; смерті від травми, що виникла під час перебування тварини у воді; смерті від утоплення; смерті від інших видів впливу середовища (рефлекторна зупинка серця, переохолодження тощо) [46, с. 21–25].

Застосування спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини, вилученого із водойми, реалізується через призму встановлення причини смерті, способу його потрапляння у водойму (прижиттєво чи посмертно тощо), ознак перебування трупа у воді (мокра шкіра і шерсть, явища мацерації шкіри та подальше відторгнення епідермісу, випадіння волосся, наявність мулу і піску в ніздрях, роті, зовнішніх слухових проходах, різко виражена анемічність шкіри, швидке трупне охолодження, гниття та спливання трупа), а також ознак утоплення (наявність навколо ніздрів і в ротовій порожнині білої дрібнопухирчастої піни) з рожеватим відтінком. Деякі дослідники виділяють цю піну, як єдину достовірну ознаку справжнього утоплення. Утворюється вона внаслідок змішування води із слизом на слизових оболонках. Рожевий відтінок піни пояснюється гемолізом еритроцитів. Піна ця стійка і не стається, навіть якщо її відділити від слизової оболонки (спідкість піни прямо пропорційна кількості органічних речовин у рідині, з якої піна утворюється). У разі висихання вона утворює комірчастий рисунок [46, с. 25–26].

Наголошуємо, що на трупі тварини, витягнутому із води, можна знайти різні ушкодження. Вони можуть бути як прижиттєвими, отриманими до потрапляння тіла у воду, так і утворюватись у воді. У таких випадках говорити про травму, як причину смерті, можна лише за наявності ознак прижиттєвих ушкоджень і відсутності ознак смерті від утоплення. Проте вже під час відносно нетривалого перебування трупа у воді (4–5 діб) прижиттєві ознаки можуть бути втрачені, що робить практично неможливим категорично стверджувати про смерть тварини, яка виникла внаслідок травми [46, с. 38].

Констатуємо, що одні із цих ознак можуть бути легко встановлені фахівцем у галузі ветеринарної медицини під час огляду трупа тварини на місці події, проте інші можуть бути виявлені лише під час судово-ветеринарного дослідження трупа у секційній залі спеціалізованої експертної установи.

Вважаємо доцільним підкреслити, що причини, які спричиняють посмертні пошкодження трупа тварини у воді, відрізняються великим різноманіттям. Прижиттєвими ознаками травмування можуть бути отримані до потрапляння тіла у воду; утворилися під час потрапляння тіла у воду

внаслідок падіння туди з висоти тощо, за умови забиття об дно чи різні предмети, що знаходяться у воді; які отримані внаслідок дії рухомих (гребні, гвинти) або нерухомих (підводні крила, киль) елементів конструкції водно-транспортних засобів пересування (наприклад, відомі випадки зіткнення моторних човнів, гідроциклів із тваринами, які купаються або перепливають річку чи озеро [46, с. 38].

До посмертних травм тварин, трупи яких дістали з води, належать такі, що утворилися після смерті тварини у разі удару об ґрунт, деталі водних споруд і випадкові предмети, що знаходяться у водоймі; удари працюючими гвинтами, підводними крилами та іншими елементами конструкцій суден. На м'яких тканинах і навіть на кістках трупів у таких випадках залишаються сліди стертості, сліди волочиння (особливо у разі утоплення у гірських річках); що утворилися під час виймання трупа з води. Вони можуть бути нанесені баграми, шестами, гаками та іншими підручними засобами, що використовуються для пошуків та витягання трупа тварини; ушкодження трупа представниками водної фауни тощо. Форма та розмір ушкоджень трупа залежить від розмірів тварин, їх кількості та особливостей морфології їх щелеп або ротового апарату. Типові ушкодження трупа тварини спричиняють п'явки, утворюючи множинні Т-подібні поверхневі пошкодження на шкірі трупа [46, с. 38–39].

У випадках навмисного утоплення тварин, під час її огляду на місці події, на трупі часто можна виявити предмети, які застосовані з метою прискорення процесу утоплення (мотузки, липка стрічка, провід або ланцюг, якими зв'язують кінцівки тварини, прив'язані важкі предмети, які тягнуть тварину на дно водойми тощо). Предмети, виявлені на трупі, у таких випадках є речовими доказами злочину [46, с. 39].

За даними Т. І. Синовської [34] щодо пошуку та виявлення об'єктів тваринного походження, сліди зубів тварин під час огляду місця події найчастіше знаходяться на знаряддях вчинення кримінального правопорушення (палиці, кийки) (70,8%); продуктах харчування, начинених отруйними речовинами (40%). Волосся тварин найчастіше може залишитися на знаряддях, пристосуваннях, за допомогою яких тварину прив'язують (мотузки, дрот, липкі стрічки (59,2%)); на килимах, диванах, кухонних приладах (40,8%). Сліди крові, слини, блювотних мас найчастіше можна виявити в салоні, на одязі, взутті підозрюваної особи (59,3%); на знаряддях учинення кримінального правопорушення (63%); на землі, підлозі, стінах (сліди бризок) (62,5% випадках); на капоті, бампері автомобіля та в інших місцях (51,7%).

Підтримуємо думку ряду дослідників, зокрема Т. І. Синовської [34], В. І. Цимбалюка [41], В. Ю. Шепітька [42], Ю. А. Чаплинської [40] про те, що сліди крові, блювотних мас залишаються добре помітними навіть з часом, проте такі об'єкти тваринного походження, як сліди слини, шерсті, волосся, мозкової речовини, складно виявляти без застосування спеціальних технічних засобів. З цією метою доцільно застосовувати крім звичайних освітлювальних і збільшувальних приладів (лупи, біокулярного мікроскопа тощо), сучасні технічні засоби, такі як монохромні, лазерні й ультрафіолетові освітлювачі, які дозволять легко виявити непомітні неозброєним оком сліди. Такі сліди фіксують за допомогою фото- та відео зйомки, а у разі неможливості це зробити необхідно якомога повніше описати їх у протоколі огляду місця події, позначити їх на плані-схемі місця події, розташування відносно інших слідів, об'єктів і трупа тварини, вказати місце розташування, форму, розміри тощо.

Якщо поруч з трупом тварини чи під ним фахівець у галузі ветеринарної медицини виявляє кров, блювотні чи калові маси, речовину головного мозку тощо, то він обов'язково зазначає їх локалізацію відносно найближчих

до них частин трупа, найменування, форму, розміри, колір, консистенцію, ступінь просочування в ґрунт, наявність на поверхні слідів кірок, забруднень. Експерт-криміналіст їх фотографує або виконує схематичний рисунок, що має важливе значення для правильного встановлення механізму заподіяння смертельних тілесних ушкоджень тварині.

Зазначимо, що характеристика слідів крові на різних предметах-носіях залежить від механізму їх утворення, характеру і форми поверхні, на яку вони потрапили і можуть бути у вигляді крапель, бризок, плям, потьоків, калюж, відбитків, комбінованих слідів. Встановлення механізму утворення слідів крові дозволить виявити місце скоєння злочину, самостійного переміщення травмованої тварини за життя чи переміщення трупа тварини після настання смерті тощо.

Зуважимо, що вилучення слідів крові чи інших біологічних рідин на місці огляду трупа тварини фахівець у галузі ветеринарної медицини проводить залежно від їх стану та характеру предметів на яких вони виявлені. Для цього можна застосовувати прилади, наприклад, переносний люмінесцентний освітлювач – лампа Вуда (ОЛД-41) і реактиви (перекис водню, бензидин, розчин люмінолу тощо).

Якщо кров виявлена на негабаритних предметах, то уповноважена особа, яка проводить цю слідчу дію, їх вилучає цілком, а якщо сліди крові знаходяться на громіздких предметах-носіях, то кров з них зіскрабують, або змивають на марлю, змочену фізіологічним розчином, висушують за кімнатної температури. Як контрольний матеріал в лабораторію направляють шматочок чистої марлі.

У разі виявлення калюжі крові її збирають у чистий флакон чи колбу (10–20 см³). Кров, виявлену на снігу чи льоду збирають на марлю, розтоплюють та висушують за кімнатної температури на відстані від сонячного проміння і джерел тепла, не підігріваючи, та направляють в лабораторію разом з контрольним зразком.

У разі виявлення слідів крові на ґрунті, його вилучають з усієї глибини просочування, просушують за температури 37°C на тарілці чи іншій ємності, поміщають у скляну колбу і направляють для дослідження разом із контролем у лабораторію.

Сліди крові чи іншої біологічної рідини тваринного походження, вилучені на траві, збирають шляхом обережного зрізання травинки, зв'язування їх у пучок, обгортання його злегка вологою серветкою, після чого поміщають їх у картонну коробку. Кров на гілках, листях, куцах необхідно вилучати шляхом їх зрізання. Далі їх доцільно обгорнути злегка вологою серветкою і запакувати у картонну коробку.

Шкура, кісткові залишки, частини трупа тварини, окремі внутрішні органи, трупи дрібних тварин з виявленими на них слідами повинні бути вилучені цілком, упаковані в чисті мішки з тканини або поліетилену, фанерні чи паперові коробки. Зберігати їх доцільно за холодильницької температури до моменту направлення на судово-ветеринарну експертизу. Причому оскільки зазначені об'єкти є швидкопсувним матеріалом, то відправити його у спеціалізовану експертну установу їх необхідно як можна найшвидше.

Слід підтримати думку Т. І. Синовської [34, с. 180], про те, що після виявлення слідів біологічного походження необхідно зазначити їх місцезнаходження, походження на місці події, форму, розміри, орієнтацію відносно трупа тварини, здійснити їх фотографування та відеофіксацію методом детальної фотозйомки, а також позначити в плані-схемі опису місця події та описати у протоколі огляду місця події. Після цього такі сліди підлягають вилученню.

Паралельно, уповноважена особа, яка проводить огляд трупа тварини на місці події разом із інспектором-криміналістом виявляють, фіксують (фото-, відео, виготовляють гіпсові зліпки, вилучають в натурі тощо), описують сліди тварини, вимірюють їх.

Аналізом протоколів огляду місця події за кримінальними провадженнями в межах яких призначалась судово-ветеринарна експертиза станом на грудень 2022 р. встановлено, що предмети, які були знаряддям скоєння злочину щодо тварини, виявлені уповноваженою особою, яка проводить досудове розслідування безпосередньо в трупі тварини (37%), знаходилися поблизу трупа тварини (25%), були заховані у приватних домоволодіннях правопорушника (5%), викинуті злочинцем в розташовані поблизу з місцем події сміттєві контейнери (28%), викинуті злочинцем в розташовані поблизу каналізаційні люки (3%), викинуті злочинцем у водойму (2%).

Акцентуємо, що речі, а також труп тварини, вилучені під час огляду місця події, відповідно до ч. 5 ст. 237 КПК [35], негайно опечатують із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду місця події. Опечатування вилучених речей і трупа тварини здійснюють таким чином, щоб виключити можливість їх негайного ушкодження чи підміни, забезпечити збереженість, не допустити внесення сторонніх мікрослідів та виключити загнівання. Унеможливають випадкову дію на об'єкти (тертя, забруднення тощо).

Констатуємо, що після огляду трупа тварини на місці події фахівець у галузі ветеринарної медицини може усно відповісти на питання, що стосуються предмета і об'єктів дослідження, зокрема:

- 1) тварина якого виду, статі, породи виявлена?
- 2) характеру тілесних ушкоджень та їх локалізацію і кількість;
- 3) яка давність настання смерті тварини?
- 4) чи змінювалось положення трупа тварини після настання смерті тварини?
- 5) чи є на трупі ознаки, за якими можна встановити знаряддя травмування тварини?

Перелік питань не є вичерпним, адже він може змінюватись залежно від характеру ушкодження, виду, статі, породи, віку тварини, конкретної ситуації. Тобто за можливості фахівець у галузі ветеринарної медицини може відповісти на інші питання, що не виходять за межі його компетенції та спеціальних знань, а також не потребують лабораторних досліджень.

Результати огляду трупа тварини на місці події оформляє уповноважена особа, яка проводить цю слідчу дію шляхом укладання протоколу огляду місця події. У протоколі огляду обстановка місця події має бути відображена у тому вигляді, у якому вона спостерігалася під час огляду. До протоколу можуть додаватися фотозображення, схеми, плани тощо. Фахівець у галузі ветеринарної медицини, котрий брав участь у цій процесуальній дії, формулює підпис слідчого суто характеристику трупа тварини, бере участь в аналізі результатів огляду місця події, побудові та перевірці версій на основі новітніх досягнень.

Як зазначає Т. І. Синоверська [34, с. 180] методична допомога передбачає роз'яснення під час проведення слідчої дії з боку фахівця у галузі ветеринарної медицини термінології, яку використовують в окремій галузі знань, правильних назв вилучених об'єктів або їх частин, характер і локалізацію ушкоджень, виявлених на трупі тварини, чи змінювалось положення трупа тварини після настання смерті тварини, яка давність настання смерті тварини. Іноді під час складання протоколу слідчий записує цю інформацію під диктування фахівця ветеринарної медицини.

Констатуємо, що протокол огляду місця події складається із трьох частин: вступної, описової та заключної. Вступна частина має містити інформацію про місце події, дату, час початку і закінчення огляду, посаду, прізвище особи, яка укладає протокол; прізвище, ім'я та по батькові учасників огляду, домашні адреси понятих. Далі вказують дані про труп тварини.

Описова частина протоколу містить дані щодо умов огляду: характер освітлення (штучне, природне чи змішане), температуру довкілля, погоду, описують місце виявлення трупа, результати його огляду. Заключна частина протоколу повинна містити інформацію про те, що було вилучено з місця події, куди відправлено труп тварини, а також речові докази для подальшого їх дослідження, зазначають методики їх фіксації.

Зауважимо, що у протоколі не зазначають властивостей об'єктів, у т. ч. тваринного походження, особливо, якщо труп тварини досить розчленований чи скелетований, або гнилісно змінений, котрі не можуть бути достовірно ідентифіковані на місці події без спеціальних лабораторних досліджень, зокрема, змінні сліди крові необхідно називати плями, зовні схожими на кров, стріляну кулю – оболонку із металу білого кольору, шротинки – предметами округлої форми, сірого кольору, діаметром 3–4 мм. Протокол має бути укладений зрозумілими для всіх учасників цієї слідчої дії фразами, висловами, формулюваннями, а під час описування щодо трупа тварини, необхідно уникати вживання латинізованих специфічних ветеринарних і біологічних термінів, а якщо цього уникнути не можна, то їх необхідно пояснити.

Наголошуємо, що усі дані, що відображаються у трупі тварини на місці події, мають бути описані точно, послідовно, об'єктивно і у повному обсязі, із застосуванням загальнозрозумілої термінології. Укладений протокол огляду місця події у двох автентичних екземплярах (надрукований чи рукописний) зачитується вголос і підписується всіма учасникам огляду. Один екземпляр зазначеного протоколу уповноваженою особою, яка проводить досудове розслідування, направляється разом із постановою про призначення судово-ветеринарної експертизи, якщо на цей момент відкрите кримінальне провадження, або ж направлення (скерування), якщо кримінальне провадження ще не відкрите у спеціалізовану експертну установу, де буде проводитись судово-ветеринарне дослідження цього ж трупа.

Після закінчення огляду трупа тварини на місці події фахівець у галузі ветеринарної медицини може консультувати слідчого чи дізнавача щодо вилучення і пакування деяких речових доказів, які необхідно направити на дослідження, а також правильно сформулювати питання, котрі уповноважена особа, яка проводить цю слідчу дію має поставити судовому експертові у постанові про призначення судово-ветеринарної експертизи.

Зазначимо, що після огляду труп тварини з місця його виявлення спрямовують у секційну залу спеціалізованої експертної установи для проведення судово-ветеринарної експертизи з метою встановлення причини смерті тварини. Транспортування трупа тварини з місця події є обов'язком органу чи уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування. Разом з трупом тварини у секційну залу експертної установи направляють копію протоколу огляду місця події та постанову про призначення судово-ветеринарної експертизи.

Автор цієї публікації не одноразово брав участь, як фахівець у галузі ветеринарної медицини, в огляді трупів тварин на місці події. Приведемо приклад оформлення протоколу огляду трупа тварини на місці події за кримінальним провадженням. Так, із матеріалів кримінального провадження відомо таке. Свідок події правопорушення вказала, що невідомий громадянин, проїжджаючи на скутері, до багажника якого за допомогою мотузки була прив'язана собака, яка ділянками шляху бігла за скутером, ділянками волочилась, при цьому тварина скигилась, та намагалась підвестися, адже рух скутера був не швидким. Далі свідок прийшла на пустир та виявила на дереві труп собаки, який був повішений на петлі із дроту. За результатами огляду трупа собаки на місці події було укладено протокол, зміст якого подано нижче.

Протокол оформлення огляду місця події

«__» _____ р. за (денного, змішаного) освітлення слідчий слідчого відділу (*найменування органу, прізвище та ініціали*) за участю фахівця у галузі ветеринарної медицини (*прізвище та ініціали*) в присутності понятних (*прізвище та ініціали, місце проживання*) провів огляд місця виявлення трупа собаки.

Місцем події є пустир, який знаходиться близько 200 метрів від вулиці Фххххххх, 8 і за 100 метрів від колишньої свиноферми, а також за 400 метрів знаходиться об'їзний шлях до села Кхххххх від міста Нхххххх.

Дані огляду:

Під час огляду встановлено, що за 20 метрів від асфальтного шляху, який проходить паралельно об'їзному шляху та близько 1 метра від асфальтованої дороги на гілці дерева, на висоті 1,6 м від землі, де підвішений за шию на дереві знаходиться труп собаки у вертикальному положенні. Труп тварини розташований мордою у бік колишньої свиноферми. На лівій вушній раковині знаходиться ідентифікаційна пластикова бирка світло-зеленого кольору, на якій є номер 0171.

Трупом є кобель, віком старше трьох років, безпорідний. Тілобудова трупа собаки правильна, конфігурація пропорційна, зовнішні вад розвитку відсутні, вгодованість середня, особливі прикмети відсутні. Грудні кінцівки витягнуті, розташовані паралельно одна одній, дещо зігнуті у ліктьових і зап'ясткових суглобах. Тазові кінцівки витягнуті, ділянки заплесна, плесна і пальців, а також хвіст спираються на землю, тому тіло собаки знаходиться в положенні «сидячи». Грудні та тазові кінцівки розвинуті правильно, кістки їх на дотик цілі, розвинуті правильно.

Ректальна температура трупа собаки становить 22,1°C. Трупні явища досліджені (дата) за температури повітря 22,5°C. Охолодження трупа добре, повне, рівномірне. Трупне залякання скелетних м'язів виражене добре в усіх ділянках тіла, рівномірне, симетричне. Трупні плями виражені добре, вони синюшно-фіолетового кольору, стабільні, поширені в ділянках тулуба ліворуч. Трупне висихання та гнильні зміни відсутні. Трупні плями виражені добре, вони синюшно-фіолетового кольору, стабільні, поширені в ділянках тулуба праворуч. Трупне висихання та гнильні зміни відсутні.

Волоссяний покрив добре розвинутий, густий, золотисто-рудий (чепрачного кольору), блискучий. Волосся добре фіксоване у волоссяних фолікулах. Облісіння відсутнє. Шкіра грифелоподібного кольору, еластична, суха, без набряків та висипань. В ділянці лівої виличної дуги та лівої надорбітальної ділянки виявляються садна, розміром 0,5×0,7 см. Позаду лівої очної орбіти знаходиться садно розмірами 1,0×1,5 см. На передній поверхні лівого зап'ястка виявляється садно розмірами 1,0×1,5 см та п'ястку – розміром 0,5×0,7 см. В ділянці лівого плесно-фалангового суглобу реєструється садно розмірами 1,3×1,5 см. В ділянці середньої третини внутрішньої поверхні правого передпліччя знаходиться садно розмірами 0,5×1,0 см. Волоссяний покрив в ділянці зазначених ушкоджень відсутній, а шерсть навколо них забруднена рідиною бурого кольору зовні схожою на кров. Кігті та м'якуші розвинуті правильно, не деформовані, щільні, тьмяні.

Видимі слизові оболонки анатомічно цілісні, рожево-сірого кольору, помірно вологі, без ушкоджень.

Ротова щілина відкрита, через неї добре помітні коронки зубів. У ротовій порожнині знаходиться речовина, зовні схожа на ґрунт, а також рідна бурого кольору, зовні схожа на кров. Язик не виступає за межі ротової порожнини, анатомічно цілий, вологий. Його слизова оболонка рельєфна, фіолетового кольору з численними крапковими крововиливами на його бічній поверхні тіла і кореня.

Слизова оболонка щік, губів, ясен анатомічно цілісні, сіро-рожевого кольору, помірно волога, із крапковими крововиливами.

У трупа собаки виявляється 42 зуба, їх розвиток відповідає віку тварини. Коронки зубів білого кольору, вони анатомічно цілісні. Відкладання зубного каменю відсутнє.

Очні щілини напіввідкриті, очні яблука не запалі. Кон'юнктива – червоного кольору, дещо набрякла, з кровонаповненими кровоносними судинами, на кон'юнктиві є крапкові крововиливи.

Вушні раковини правильної форми, підняті догори, анатомічно цілісні. Внутрішня поверхня лівої вушної раковини забруднена рідиною бурого кольору зовні схожою на кров. Лівий та правий зовнішні слухові проходи не містять сторонніх предметів.

Шкіра в ділянці верхівки носа суха з характерним рельєфом, анатомічно цілісна. Під час поворотів голови трупа із лівої ніздрі виділяється бура рідина, зовні схожа на кров, проте права ніздря вільно прохідна, без сторонніх предметів. Кістки та хрящі носа на дотик без ознак неприродної рухливості.

Шия розвинута пропорційно тулубу, плоско-циліндричної форми, симетрична. Високо на шиї розташована петля із дроту, кінець якого перерізаний. Відповідно їй наявна стронгуляційна борозна глибиною 1 см, темно-бурого кольору, спрямована у косо-висхідному напрямі, незамкнена, губиться у виїмній ділянці шиї, а найкраще виражена на нижній поверхні шиї.

Грудна клітка плоско-циліндричної форми, симетрична. Ребра і хребет на дотик цілі. На реберній стінці виявляються численні дрібні садна розмірами 0,5×0,8 см. Волоссяний покрив в ділянці зазначених ушкоджень відсутній, а шерсть навколо них забруднена рідиною бурого кольору зовні схожою на кров.

Живіт округлий, м'який, без ушкоджень.

Задньопрохідний отвір не замкнений, слизова оболонка ануса рожевого кольору, дещо складчаста, помірно волога, анатомічно цілісна, шкіра навколо нього калом не забруднена.

Зовнішні статеві органи сформовані за типом самця, анатомічно цілісні, без ушкоджень. Сторонній вміст у препуційній порожнині відсутній. Виділення із зовнішнього отвору сечостатевого каналу відсутні. Мошонка цілісна, її шкіра пігментована. Сім'яники і їх придатки знаходяться в порожнині мошонки.

Труп собаки запакований у поліетиленовий пакет і разом із супровідним документом направлений у Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України для судово-ветеринарного дослідження. З місця події інших об'єктів не вилучено.

Початок огляду: _____ год. _____ хв.

Закінчення огляду: _____ год. _____ хв.

Слідчий _____

Фахівець у галузі ветеринарної медицини _____

Поняті _____

Таким чином, дотримання процесуальних вимог під час здійснення огляду місця події щодо трупа тварини, як найінформативнішого джерела отримання інформації про обставини вчиненого правопорушення, є запорукою встановлення фактичних даних для подальшого ефективного його розслідування. Є всі підстави погодитись із повідомленням Т. І. Синоверської [34, с. 180] про те, що нині КПК України не передбачено процесуальної процедури проведення огляду тварин чи їх трупа під час слідчих дій. Проте ми не погоджуємось із пропозицією дослідниці про те, що внаслідок цього слідчий повинен керуватись загальними положеннями, передбаченими ст. 238 КПК України – «Огляд трупа». Наше твердження обґрунтовується тим, що хоча в частинах 1–3 зазначеної статті

А

Б

В

Рис. 8. Труп собаки, згідно протоколу огляду місця події.
Позначення: А – загальний вигляд трупа собаки виявленого на місці події; Б – садно в ділянці
лівої виличної дуги; В – садна на грудних кінцівках.
Архів ННЦ «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». 2019 р.

КПК відсутні вказівки, що мова йде про труп виключно людини, проте у частині 4 цієї статті зазначено, що «труп підлягає видачі лише з письмового дозволу прокурора і тільки після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причин смерті». Отже, звідси однозначно зрозуміло, що судово-медична експертиза відноситься виключно до трупа людини, а не до будь-яких інших біологічних об'єктів, у т. ч. й тварин. Виходячи із конституційних положень, зокрема ст. 3 Конституції України [47], людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнані Україною найвищою соціальною цінністю, тому ставити на один рівень правові норми, що регламентують огляд трупа людини і огляд трупа тварини не доцільно і не коректно.

Також ми погоджуємось із думкою Т. І. Синоверської [34, с. 180] про те, що необхідно враховувати специфіку кримінального правопорушення щодо тварин, у т. ч. й за жорстокого поводження з ними, та доповнити кримінальне процесуальне законодавство України окремою статтею. Проте не погоджуємось із її думкою про те, що це має бути одна стаття з назвою «Огляд тварини чи її трупа», адже огляд живої постраждалої тварини і трупа тварини є різними за характером і суттю процесуальними діями, де застосовуються різні підходи, методи дослідження, встановлене різне завдання фахівця у галузі ветеринарної медицини під час цієї слідчої дії. На думку автора цієї роботи, огляд трупа тварини має бути регламентований окремою статтею КПК, а огляд живої тварини, тобто її освідчування, окремою. У зв'язку з вище викладеним пропонуємо внести доповнення до Кримінально-проце-

суального кодексу України доповнення у вигляді нової статті 2381 «Огляд трупа тварини» такого змісту:

1. Огляд трупа тварини проводиться слідчим, дізнавачем, прокурором за обов'язкової участі фахівця у галузі ветеринарної медицини.

2. Огляд трупа тварини може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з додержанням правил цього кодексу про огляд житла чи іншого володіння.

3. Після огляду трупа тварини на місці події його обов'язково направляють у спеціалізовану експертну установу чи інший спеціалізований заклад для проведення судово-ветеринарної експертизи з метою встановлення причини смерті.

4. Труп тварини може бути виданий зацікавленій у ньому особі лише за письмового дозволу уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування і лише після завершення проведення судово-ветеринарної експертизи.

Висновки. 1. Місцем події правопорушення є територія, в межах якої відбулася певна подія із однією чи кількома тваринами, з приводу якої здійснюється слідча дія, зокрема огляд. Місцем виявлення трупа тварини є територія, на яку перемістили труп тварини з місця події з метою приховування злочину, через невідповідність характеру розташування трупа тварини слідам злочину, локалізації трупних плям на трупі положенню, в якому виявлено цей труп, забруднення шерсті трупа тварини об'єктами, не властивими місцю виявлення трупа. Отже, місце виявлення трупа тварини не завжди може відповідати місцю пригоди (події).

2. Юридичною підставою для проведення огляду місця події, якщо на ньому виявлено труп тварини є кримінально-процесуальне законодавство, а фактичною підставою – фактичні дані, що можуть містити ознаки правопорушення та необхідність їх дослідження на місці події чи місці виявлення трупа.

3. Огляд трупа тварини на місці події здійснюється особою, яка проводить слідство (слідчим, дізнавачем) за обов'язкової участі фахівця у галузі ветеринарної медицини. Будь-який фахівець ветеринарної медицини під час огляду трупа тварини на місці його виявлення має процесуальний статус спеціаліста.

4. Завданнями фахівця у галузі ветеринарної медицини під час огляду місця події чи місця виявлення трупа тварини є: встановлення факту настання смерті тварини, її категорії (насильницька чи ненасильницька) і давності за зовнішніми ознаками; допомога особі, яка проводить розслідування, у послідовному, правильному і науково обґрунтованому проведенні огляду трупа тварини, а також фіксації результатів цього огляду у протоколі огляду місця події правопорушення; проведення зовнішнього огляду трупа з описанням: розпізнавальних даних; пози і членорозташування; зовнішніх трупних явищ, які є патогномічними для визначення давності настання смерті; ділянок тіла; топографії, характеру та їх локалізації тілесних ушкоджень, слідів крові чи інших нашарувань на трупі; ложе трупа; встановлення, де настала смерть – у тому місці, де виявлено труп, чи в іншому, звідки він був переміщений? встановлення характеру, особливостей ушкодження, які могли призвести до смерті тварини; надання уповноваженій особі, яка проводить розслідування, консультативної допомоги під час виявлення, описання, вилучення, пакування об'єктів тваринного походження тощо; надання пояснень щодо виконаних ним дій протягом процедури огляду місця трупа тварини на місці події; усне висловлювання попередньої думки про характер і давність утворення виявлених травм, щодо знарядь, якими могли бути заподіяні травми, а також щодо інших питань ветеринарного характеру, які виникають в уповноваженої особи, яка проводить розслідування, у процесі огляду трупа тварини; консультативна допомога особі, яка проводить розслідування, щодо формулювання питань, які необхідно поставити на вирішення судовому експерту у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи; консультування особи, яка проводить розслідування, з питань подальшого дослідження трупа та збору і фіксації інших речових доказів тваринного походження.

5. Алгоритм огляду місця події полягає у: з'ясуванні загальних даних про місце події, виявленні трупа тварини; огляді знарядь травми (за наявності таких); трупа тварини; слідів (крові, інших виділень за їх наявності); здійсненні пошуку знарядь травми, слідів біологічного походження; вилученні, пакуванні й маркуванні об'єктів; огляді обстановки і предметів домашнього ужитку; укладанні протоколу огляду місця події та підписання його учасниками огляду.

6. Алгоритм огляду трупа тварини на місці його виявлення полягає в описуванні місця його виявлення (у приміщенні чи на відкритій місцевості), пози і членорозташування; зазначенні предметів, розташованих на, поруч з ним і під ним; з'ясуванні загальних даних про труп (вид, стать, вік, порода, окрас волосся, вгодованість, особливі прикмети); виявленні ранніх трупних явищ

(трупне охолодження, трупне залякнення, трупні плями, трупне висихання та трупний аутоліз) та пізніх трупних явищ (трупне гниття, жировіск, муміфікація, торф'яне дублення та замерзання).

7. Алгоритм дослідження окремих ділянок тіла трупа тварини на місці події чи місці його виявлення полягає в описуванні розпізнавальних даних трупа; зазначенні часу початку й закінчення огляду трупних явищ; з'ясуванні ступеня прояву трупних явищ (ранніх і пізніх); описуванні стану шкіри і волоссяного покриву, очної щілини та очей, зовнішніх слухових проходів і вушних раковин, ніздрів, крил носа і носової перегородки, губів, ротової щілини та ротової порожнини, шиї, грудної клітки, черева і тазу, зовнішніх статевих органів, анального отвору, молочної залози (у трупа самки), грудних і тазових кінцівок; виявленні тілесних ушкоджень, в т.ч. неприродної рухливості кісток скелета чи суглобів.

8. Основними завданнями оцінки тілесних ушкоджень, виявлених на трупі тварини, на місці події чи місці виявлення трупа є: встановлення характеру, локалізації, кількості ушкоджень; з'ясування, яким знаряддям травмування могло бути спричинене ушкодження.

9. Результати огляду трупа тварини на місці події оформляє особа, яка проводить цю слідчу дію шляхом укладання протоколу огляду місця події. До протоколу можуть бути додані фотозображення, схеми, плани тощо. Фахівець у галузі ветеринарної медицини, котрий брав участь у цій процесуальній дії, формулює під запис слідчого чи дізнавача суто характеристику трупа тварини, бере участь в аналізі результатів огляду трупа на місці події, побудові та перевірці версій на основі новітніх досягнень.

10. У зв'язку з тим, що у Кримінальному процесуальному кодексі України відсутня норма, що регламентує огляд трупа тварини, пропонуємо доповнити зазначений кодекс статтею 2381 «Огляд трупа тварини» такого змісту: «1. Огляд трупа тварини проводиться слідчим, дізнавачем, прокурором за обов'язкової участі фахівця у галузі ветеринарної медицини. 2. Огляд трупа тварини може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з додержанням правил цього кодексу про огляд житла чи іншого володіння. 3. Після огляду трупа тварини на місці події його обов'язково направляють у спеціалізовану експертну установу чи інший спеціалізований заклад для проведення судово-ветеринарної експертизи з метою встановлення причини смерті. 4. Труп тварини може бути виданий зацікавленій у ньому особі лише за письмового дозволу уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування і лише після завершення проведення судово-ветеринарної експертизи».

Перспективи подальших досліджень полягають в створенні інформаційної експертної системи для автоматизації описання трупа тварини на місці події чи місці його виявлення а також розробка порядку вилучення і надсилання об'єктів судово-ветеринарної експертизи для лабораторних досліджень.

Подяки. Автор виражає вдячність науковій консультантці докторці юридичних наук, професорці, заслуженій діячці науки і техніки України, заступниці директора з наукової роботи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Еллі Борисівні Сімаковій-Єфремян за консультативну допомогу під час підготовки статті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Reese L. A., Vertalka J. J., Richard C. Animal Cruelty and Neighborhood Conditions. *Animals (Basel)*. 2020. Vol. 10. Is.11: 2095. DOI: 10.3390/ani10112095 (дата звернення: 01.01.2023).
2. Alleyne E., Parfitt C. Adult-Perpetrated Animal Abuse: A Systematic Literature Review. *Trauma Violence Abuse*. 2019. Vol. 20. Is. 3. Pp. 344–357. DOI: 10.1177/1524838017708785 (дата звернення: 01.01.2023).
3. Thiele T., Morf N., Grimm F., Kipar A., Hetzel U. A Muskrat (*Ondatra zibethicus*) with alveolar echinococcosis bitten to death by a dog - a challenge for the forensic pathologist as an expert witness. *J. Comp. Pathol.* 2023. Vol. 200. Pp. 12–17. DOI: 10.1016/j.jcpa.2022.11.005 (дата звернення: 01.01.2023).

4. Smith-Blackmore M., Bethard J. D. A multidisciplinary investigation of chronic animal abuse: Collaboration between veterinary forensics and forensic anthropology. *J. Forensic Sci.* 2021. Vol. 66. Is. 1. Pp. 389–392. DOI: 10.1111/1556-4029.14576 (дата звернення: 01.01.2023).
5. Frederickson R. Demystifying the Courtroom: Everything the Veterinary Pathologist Needs to Know About Testifying in an Animal Cruelty Case. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 888–893. DOI: 10.1177/0300985816647439 (дата звернення: 01.01.2023).
6. Rebollada-Merino A., Bárcena C., Mayoral-Alegre F. J., García-Real I., Domínguez L., Rodríguez-Bertos A. Forensic cases of suspected dog and cat abuse in the Community of Madrid (Spain), 2014–2019. *Forensic Sci Int.* 2020. Vol. 316:110522. DOI: 10.1016/j.forsciint.2020.110522 (дата звернення: 01.01.2023).
7. Monsalve S., de Souza P. V., Lopes A. S., Leite L. O., Polo G., Garcia R. Veterinary Forensics, Animal Welfare and Animal Abuse: Perceptions and Knowledge of Brazilian and Colombian Veterinary Students. *J. Vet. Med. Educ.* 2021. Vol. 48. Is. 6. Pp. 640–648. DOI: 10.3138/jyme-2019-0138 (дата звернення: 01.01.2023).
8. Blundell R. J., Richards-Rios P. The Forensic Pathology of the Sexual Abuse of a Group of Chickens. *J. Comp Pathol.* 2022. Vol. 199. Pp. 75–80. DOI: 10.1016/j.jcpa.2022.09.010 (дата звернення: 01.01.2023).
9. Яценко І. В., Парилівський О. І. Коломоєць Д. К. Обґрунтування питань, що ставляться в ухвалі суду та постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування: науково-практичний журнал*. 2019. № 4. С. 184–197. DOI: 10.31890/vtpr.2019.04.34 (дата звернення: 01.01.2023).
10. Wenzlow N., Neal D., Stern A. W., Prakoso D., Liu J. J., Delcambre G. H., Beachboard S., Long M. T. Feasibility of using tissue autolysis to estimate the postmortem interval in horses. *J. Vet. Diagn. Invest.* 2021. Vol. 33. Is. 5. Pp. 825–833. DOI: 10.1177/10406387211021865 (дата звернення: 01.01.2023).
11. Wolf C., Gerst K., Gerst S., Priemer G. Post-mortem clinical pathology in cattle – an additional tool for the veterinary pathologist. *Tierarztl Prax Ausg G Grosstiere Nutztiere*. 2021. Vol. 49. Is. 6. Pp. 403–412. DOI: 10.1055/a-1593-6948 (дата звернення: 01.01.2023).
12. Dunford K. M., LeRoith T., Kemper A. R. Effects of postmortem time and storage fluid on the material properties of bovine liver parenchyma in tension. *J. Mech. Behav. Biomed. Mater.* 2018. Vol. 87. Pp. 240–255. DOI: 10.1016/j.jmbbm.2018.05.043 (дата звернення: 01.01.2023).
13. Geissenberger J., Ehrenfellner B., Monticelli F. C., Pittner S., Steinbacher P. Dismembered porcine limbs as a proxy for postmortem muscle protein degradation. *Int. J. Legal. Med.* 2021. Vol. 135. Is. 4. Pp. 1627–1636. DOI: 10.1007/s00414-021-02571-6 (дата звернення: 01.01.2023).
14. Hilal M. G., Yu Q., Zhou R., Wang Y., Feng T., Li X., Li H. Exploring microbial communities, assessment methodologies and applications of animal's carcass decomposition: a review. *FEMS Microbiol Ecol.* 2021. Vol. 97. Is. 8:fiab098. DOI: 10.1093/femsec/fiab098 (дата звернення: 01.01.2023).
15. Listos P., Gryzinska M., Batkowska J., Grela M., Jakubczak A. Algorithm for establishing the time of death of a dog based on temperature measurements in selected sites of the body during the early post-mortem period. *Forensic science international*. 2018. Vol. 289. Pp. 124–129. DOI: 10.1016/j.forsciint.2018.05.004 (дата звернення: 01.01.2023).
16. Finnie J., Manavis J., Chidlow G., Casson R., Blumbergs P. Temporal Sequence of Post-Mortem Autolysis in the Mouse Retina. *J. Comp. Pathol.* 2021. Vol. 187. Pp. 17–26. DOI: 10.1016/j.jcpa.2021.06.006 (дата звернення: 01.01.2023).
17. Tourou R., Fitch A. Identification, Collection, and Preservation of Veterinary Forensic Evidence: On Scene and During the Postmortem Examination. *Veterinary pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 880–887. DOI: 10.1177/0300985816641175 (дата звернення: 01.01.2023).
18. Шепітько В. Ю., Цимбал М. Л. Вимоги до тактичних прийомів огляду місця події і деякі аспекти нормативно-правового регулювання використання спеціальних знань. *Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні*: матер. наук.-практ. конф. Сімферополь, 2000. С. 113–116.
19. Копча В. В. Тактика слідчого огляду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Серія «Право». Вип. 48, т. 2. С. 108–112.
20. Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Удосконалення організації й тактики огляду місця події в Україні з урахуванням досвіду США. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 300–307.
21. Пиріг В. І. Організація і тактика проведення огляду місця події в сучасних умовах розвитку науки і техніки. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 2 (32). С. 30–37. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/80-Article%20Text-116-1-10-20200204.pdf (дата звернення: 01.01.2023).
22. Лозова С. М., Кокорін О. В., Лозовий, А. О. Використання освітлювальних приладів під час огляду місця події в утруднених умовах. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Т. 3. № 95. С. 267–275. DOI: 10.33766/2524-0323.95.267-275 (дата звернення: 01.01.2023).
23. Антонюк О. А. Проведення огляду місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку: напрямки удосконалення. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111). DOI: 10.32844/2222-5374-2020-111-9.14 (дата звернення: 01.01.2023).
24. Антошук А. О., Терещенко Ю. В. Процесуальні та тактичні засади проведення огляду трупа, виявленого у водоймі. *Правова позиція*. 2020. № 4 (25). С. 108–111. DOI: 10.32836/2521-6473.2020-1.21 (дата звернення: 01.01.2023).
25. Колесник І. І. Методика розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2016. С. 108–139. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/12499/7/diss-Kolesnik.pdf> (дата звернення: 01.01.2023).
26. Гуцуляк М. Я., Сьоміна Н. А. Особливості проведення огляду місця події при розслідуванні розкрадання у сфері будівництва. *Право: науково-інформаційний вісник*. 2016. 1 (13). С. 240–246.
27. Барвенко В. К. Організація і тактика огляду місця події як невідкладної слідчої дії під час розслідування екологічних злочинів. *Право і суспільство*. 2018. № 5, ч. 2. С. 212–219.
28. Шурашкевич В. М. Особливості огляду місця події під час розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Серія право. Вип. 48, т. 2. С. 148–151.
29. Олійник Ю. Я. Розслідування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2014. 249 с.
30. Мусієнко О. М. Особливості огляду місця події при розслідуванні шахрайства. *Форум права*. 2013. № 4. С. 253–257.
31. Серафимов О. В. Технологія огляду місця події під час розслідування вбивства. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. № 28. С. 123–126. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc28/32.pdf> (дата звернення: 01.01.2023).
32. Юхно О. Проблемні питання проведення огляду місця події та першочергових тактичних дій слідчого при розкритті й розслідуванні зґвалтувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Т. 1, № 85. С. 311–320. DOI: 10.33766/2524-0323.85.311-320 (дата звернення: 01.01.2023).
33. Литвин А. А. Особливості тактики огляду місця події під час розслідування злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 200–203.
34. Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 258 с.

35. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.01.2023).
36. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.01.2023).
37. Інструкція про призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджено наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.01.2023).
38. Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин: Методичні рекомендації / І. В. Яценко, Р. Г. Казанцев. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2022. 41 с.
39. Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин / І. В. Яценко, Р. Г. Казанцев. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2022. 336 с.
40. Чаплинська Ю. А. Особливості організаційно-тактичних заходів до проведення слідчого огляду. *Вісник Запорізького національного університету. Серія : Юридичні науки* : зб. наук. пр. 2012. № 4, ч. 1. С. 235–241.
41. Цимбалюк В. І. Процесуальний порядок огляду місця події. *Юридичний вісник*. 2014. Вип. 4. С. 144–147.
42. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.
43. Криміналістика : підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.] : за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид., переробл. та доповн. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
44. Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2011. 666 с.
45. Сердюков Я. К., Гаркуша С. Є., Яценко І. В., Богатко Н. М. Судово-ветеринарна танатологія: навчальний посібник. Київ : «ЦР «Компринт», 2017. 104 с.
46. Сердюков Я. К., Яценко І. В., Богатко Н. М. Судово-ветеринарна експертиза у випадках асфіксії: Методичні вказівки. Київ : «ЦР «Компринт», 2016. 42 с.
47. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.01.2023).